

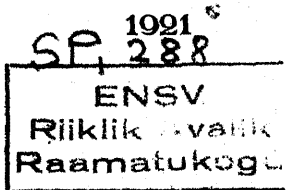
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. W. Weski**

VIIESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1921

XV AASTAKÄIK

№ 10

Lembitu välispolitika.

II. Lembitu diplomaatiline võitlus piiskopp Albertiga.

2.

Suurt hoolt kandis nii Lembit kui piiskopp Albert Daani poolehoidu võitmiseks. Daani etendas tol ajal umbes seda osa, mida nüüd etendab Inglismaa: ta oli Põhja ja Lääne mere valitseja. Dahlmann¹⁾ lausub: „Ei võinud võrrelda end Daani kuningriigi hiilgava, jõuka ja korraldatud riigiga ei Rootsi ega Norra, mõlemad kodusõdadest vapustatud ning Daanist ähvardatud, ega kaugeltki mitte lagunenu Vene ega Poola. Inglismaa ei tähendanud merel palju, Lääne meres ei tähendanud ta midagi. Daani sarnast võimuvägevust ei leidunud Põhjas.“

Daani oli juba varakult, eriti Kanut Suure ajal, oma võimu maksma pannud kõigil Lääne ja Põhja mere rannikul, eriti ka Inglismaal. Inglismaa oli tol ajal õieti Daani asumaa, kus Daani kuningad valitsesid nagu omas kodus, nõudes maksu ja andes käskusid.

Ka Eesti sai Kanut Suure kätt tunda: ta asutas Tallinna kantsi ja ka-kloostri. Küll eitavad Balti ajaloolased Läti Hendrikust peale igasugust Daani mõju Eesti alal, et seda enam lasta hiilgada Saksa võimu ja kultuuri. Läti Hendriku seisukolita, tema ajaloolisi andmeid peab teravalt kaaluma — kus jutt Daani asjadest. Läti Hendriku kiri on diplomaatiliseks seletuskirjaks paavstile; ta peab sihilikult näitama, et daanlased Eesti alal ei ole suutnud midagi teha ristiusu-ega kaubakultuuris; alles sakslased on siia uut elu toonud (23, 10). Läti Hendrik laseb mitmeti läbi paista, et eestlased daanlasi ei sallinudki, et nad otse vihkasid daanlasi, kuigi tõeliselt asi just ümberpöördu oli.

1) Dahlmann, Gesch. v. Dänemark, Bd. I, lk. 375.

Läti Hendrik vaikib meelega Daani teekondadest Eestisse Kanut Valdemarseni ajal, kuigi ta sündmustest Balti pinnal tol ajal õige üksikasjaliselt kõneleb. Ta vaikib surnuks Daani abi saarlaste ärahoidmises Paala lahingu puhul kui ka eestlaste kättetasu-käigul 1219. a., olgugi et saarlaste abi kõrvaldamine sakslaste seisukoha mõlemil juhustel otsustandvalt päästis. Läti Hendrik teadis kõigest sellest, kuid paavstile ei tohtinud sellest midagi kõrva puutada.

Sellevastu näitab ta heal meelel, kuidas eestlased vihkasid daanlasi, kuigi ta sündmusi pea peale peab pöörama. Kananahk tekib lugedes Läti Hendriku kirjeldust Daani vogti Hebbe tapmisest (L. H. 24, 6). Lugeja vangutab aga pead umbusklikult: mis oli sakalastel Daani vogtiga tegemist, et nad teda piinasid, „teda ja teisi metsikumalt, tõmbasid Hebbelt südame elusalt rinnast, küpsetasid seda tulel, jagasid siis omavahel“!! See tuletab väga elavalt meelde suure, meieaegse sõja hirmutöid, milles austerlased ja venelased üksteist süfidistasid!! Sõja kõmu- ja kihutusjutud on needsamad ja võtted, sõjakavalused needsamad, niikaua kui kestavad sõjad.

See hirmutegu Hebbe kallal on kõmuteateks paavsti eksiteele viimiseks. Daanlased ei jäänud küll oma poolt võlgu ja olid saatnud paavstile teateid sakslaste hirmutegudest ja teateid eestlaste vihast sakslaste vastu. Peale Lembitu surma omandas Daani-Saksa vastastikune intriig päris pöörase kuju. Juba vanasti kihutasid daanlased maa päriselanikke sakslaste vastu, näidates, et sakslased maa päriselanikke hävitavad, kuna daanlased nendega inimlikke suhteid sobitavad. Nii läkitab Daani kuninga Valdemar I võimumees Absalon Gottschalki a. 1167 Pommeri slaavlaste juurde ning laseb neile kuulutada: „nad hoidku daanlaste poole, sest daanlastelt olevat neil vähe karta, küll aga sakslastelt, kes mitte üksi ära ei võida slaavlaste maad, vaid, nagu nad sellega juba algust teinud, nende maad oma elukohaks teevad“ (Dahlmann I, lk. 290).

Väga teravalt tabavalt määrab sellega ära Gottschalk Saksa ja Daani politika erijume!

Eestlastele ei olnud tarvis seesugust hoiatust saata: eestlased olid seda vahet, eriti Daani politika pehmust kogenud.

Läti Hendriku kroonika ei ole mitte üksi kihutuskiri Daani õiguste vastu, vaid on ka kaitsekiri süüdistuste vastu, mis paavstile mitmelt poolt Riia sakslaste peale ette kantud. Sakslasi süüdistati metsikuses ja ülekohtus (ristitud) maa päriselanikkude vastu. Neil kaebustel on paavsti juures

mõju: a. 1213 teeb ta Daani Lundi peapiiskopile, nagu nägime, ülesandeks Sakala ja Ugaunia oma kaitse alla võtta. Me võime järeldada, et daanlased kõige ägedamad pealekaebajad olid.

Läti Hendrik ei saa sakslaste metsikusi eitada. Isegi Kaupo oli ju a. 1212 (piiskopi) sakslaste vastu ühes lätlastega mässama hakanud ja nõudnud, „et ristiusu iket liivlastele kergendataks“.

Läti Hendrik katsub sellepärast näidata, et need sakslaste silmused liivlaste ja eestlaste vastu nende eneste metsikustest avateldi. Selleks kirjeldab ta kõmuliste, kriiskavate värvidega, kuidas liivlased surmavad ristiusu preestrid Kyriani ja Layani (10,5): „Nööridega, millega liivlased sidusid neid jalgupidi, kisti nad keskelt pooleks, piinates neid kõige hirmsamini, sisikonna neilt välja kiskudes, ja murdes nende jala- ning käeluid.“ Teisel puhul kirjeldab ta veel „kõmulisemalt“ saarlaste metsikust preestri kallal, mis väga elavalt meie aja sõja ässitus- ja kõmujutte vastase leerist meelde tuletab, millega katsuti vastase vastu võitlejaid vihale ärritada ning ühtlasi enda metsikusi õigustada.

Saarlased, tabanud Saksa preestri (18,8) Koiva jõesuus, tassivad ta Adja rannale: „ning kuna see (preester), silmad taeva poole, palvetas, peksavad saarlased tema selga ja pead vemmaldega. Siis teritasid nad kuivi, kõvu puupilpaid, ajasid need (preestri) küünte ja liha vahele; kiskusid need tükkideks lüliti, järk-järgult, kõrvetasid tulega, piinasid neid julmimalt, ja lõpuks raiusid kirvestega õlgade vahelt läbi.“

Siin on kõmulise ässituse liialdusmärgid salgamata ja selgelt tunda: piinamise järjekord ei ole loogiliselt mõeldav ega tegelikult läbiviidav. Siin ei olegi L. H-l tarvis tõelikkust, vaid ässitust. Selleks laseb ta kirjeldatud hirmutõid just preestrite kallal teha, et seda enam paavsti peale mõjuda, kes preestrite kaitsja. Vähem oleks mõjunud muidugi, kui Läti Hendrik rüütleid või kaupmehi piinata oleks lasknud — liivlastelt-eestlastelt.¹⁾

Läti Hendriku kroonikat arendades ei pea kunagi meelest laskma tema kirja sihilist, tendentsilist daanivastalist jume, kus tihti faktid selle tendentsi kasuks painduma sunnitakse.

Nii on põimitud Lembitu ristimiseepisood (18,7) a. 1215 aprillil. Läti Hendrik tunneb muidugi, et see lugu

1) Nendes preestrite ja Hebbe piinamistes näha eestlaste inimohvri kommet, nagu seda teinud meie mütoloogid, on ebakriitiline võte, vähe põhjendatav.

kahtlust peab äratama; sellepärast loeb ta üles eriti juuresolijad tunnistajad nimepidi: „juures olid preester Otto Strik ja mõõgaordu preester Otto.“ Kuna sündmus lugejale võimatu paistab, et Sakala vanem, kes kuu hiljemini suure sõjakäigu sakslaste ja ristiusu hävitamiseks sooritab, nii et „suur häda tõusis kõigis Saksale alluvates maades Liivis“, — et see vägev vanem, kõige usuvastalisem, end ristida laseb, siis kujutab L. H. sündmust, nagu oleksid mõõgaordu mehed ühes liivlaste ja lätlastega rahu ajal üllatanud Lembitut tema oma kantsis Leolas ning teda vägivallaga sündinud ristiusku vastu võtma.

Siin on Läti Hendriku tendents liig läbipaistev. Tal oli tarvis paavstile näidata, et Eesti princeps ja senior Lembit, kellele allus (sõja ajal) kogu Eesti, eriti Harju ja Viru, nagu see avaldus Paala lahingu puhul, et Lembitu ristimisega (ja võitmisega) riiglastelt kuulusid ka kõik temale alluvad maad Riia uskkonda, ja Daanil ei ole õigusi nende maade kohta. Tolle aja riigi- ja rahvusvaheline juriidiline praktika andis piiskopile ja Läti Hendrikule, kui piiskopi „häälekandjale“, õiguse nii argumenteerida seda enam, et Kaupo ja tema „riigi“ kohta sedasama mõõtu ja loogikat oli tõhtsalt käsitletud.

Tõesti, Lembit oli ju a. 1212 rahulepingul lubanud ristiusku Sakalas levitada. Aga siin võisid teda küll enam juhtida sisepoliitilised nõuded kui väline surve. On nimelt suur eksitus arvata, nagu oleks ristiusk Eesti alale alles sakslastega tulnud Riia kaudu.

Juba ammu enne Riia asutamist oli Eesti rannamail ristiusu kogudusi olemas — eraldi Tallinnas ja ümbruses. Umbes 1000. a. ümber, millal ristiusk Skandinaavia mail võimust võttis, näevad ka Eesti rannamail mõned ristiusulaste ringkonnad tekkinud olevat, eriti Ojamaa ja Visby linna mõjul, kuhu seda istutas väevõimuga norralane Olaf Tryggverson, mees, kes 6 aastat oma lapsepõlves vangina Eestis elas. Läti Hendrik teatab kindlalt, et Eesti vanem Tabellin end Ojamaal (Visbys) lasknud ristida.

Nagu teada, sattus Eesti rand Daani kultuuri-piirkonda a. 1030, Kanut Suure ajal. A. 1093 asutab Daani kuningas Erich Ejegod Tallinna Mihkli kloostri (Urk. 1)¹⁾. A. 1170 on Fulko nimetatud piiskopiks Eestisse Lundi peapiiskopkonna all ja temale antakse abiks munk Nikolaus, kes on

1) Küll katsuvad Balti ajaloolased näidata, nagu oleks see dokument võltsitud, kuid Balti ajaloolased, ka hilisemad, on nii sihilised Daani suhtes, et selle dokumendi tõelikkuse juures esiotsa ei tule kahelda.

Eesti sugu, nagu tõendab paavst Aleksander III-da kiri 9. sept. 1171. a.: „Nicolaum monachum, qui de gente illa, sicut accepimus, est oriundus, virum religiosum atque discretum, in socium concedatis“ (Urk. IV). Sel ajal oli siis eestlastest ristiusulisi kindlasti juba rohkesti olemas.

Lembitu ajal leiame Tallinnas ja Harjus kaks Cisterciumi ordu kloostrit — ühe Tallinnas, teise Kiomas (Guthwaldia klooster) — õige suurte maadega, mõlemad Daani mõjukonnas. Eesti rannamail 11. ja 12. aastasajal tekkinud ristiusu kogudused piirdusid esialgu küll linnadesse. „Kõik kauba- ning liikumisteedel importeeritud usundid on esialgu linna religioonid ja püsivad seesugustena mõni aeg.“¹⁾

Daani peapiiskopkonna mõju Eesti alal on nii tugev, et isegi 1213. a., kui Riia piiskopp rahulepingu põhjal eestlastega õiguse sai ristiusku levitada Sakalas kuni Navasteni ja Ugaunias kuni Emajõeni, — et siis paavst Daani L u n d i peapiiskopile käsib Sakala ja Ugaunia tarvis piiskopi nimetada (Urk. 29). Riia piiskopp Albert viib küll paavsti juures läbi, et tema poolt ettepanud Theodorich eestlaste piiskopiks kinnitatakse, kuid Daani ei jätta oma eesõigusi mitte, millega Eesti ala kaks piiskoppi saab!

Arusaadav, et Lembit nende ristiusku eestlaste soovidega pidi aegsasti arvestama, kui ei tahtnud neid ära tõugata vaenlaste leeri. Sellest on arusaadav, et Lembit 1212 rahulepingusse nii suured mõõndused tegi ristiusu kihutustööle Sakalas kui ka Ugaunias. Just Tallinna rannamaade eestlasi, kus ristiusk laiemalt maad võtnud, just neid oli Lembitul tarvis oma poole võita, kus Ugaunia katku ja Pihkva venelaste laastamise tõttu silmnähtavalt oli nõrkemas. Paala lahingus olid nii virulased kui harjulased ja rotalased Lembitu abiks tema käsutada, — kuigi just need omapead kippusid talitama, lahus ugalastest ja sakalastest; nii a. 1211 kui ka eraldi pärast Lembitu surma. Kuid L. H. teade, et Lembit isiklikult end ristida lasknud, on sihilik, poliitiline vassing.

Sestsamast Läti Hendriku tendentsist, tema sihilikusest Daani õiguste vastu Eesti alal ja Riia piiskopi õiguste kasuks, tema püüdest mõjuda paavsti peale piiskopp Alberti heaks on seletatav, et L. H. sakslaste sõjakäikudele enne 1218. a. Eestimaale, s. t. Daani mõjupiirkonda, õige palju ruumi ja tähtsust jagab: Harjumaale (20,2), Järvasse ja Virusse (20,6), Läänemaale (21,5), nende sakslaste liht

1) A. Harnack, Mission u. Ausbreitung des Christentums in d. ersten 3 Jahrhunderten (1906). Baueri op. cit. järele, lk. 108.

luurekäikude tähtsust meelega liialdades, otstarbega näidata: need maad ja maaosad kõik on õieti sakslased endale võitnud oma vere ja vaevaga (23, 10), juba enne igatahes, kui Daani kuningas nende kohta oma eesõigused a. 1218 sai kinnitanud. L. H. ütleb õige selgelt seda välja Volkvini suu läbi tülitsemisel daanlastega (23, 10): „Kogu Eesti maa on Püha Neitsi lipu läbi riiglastelt viidud ristiusu ikkesse, välja arvatud Saaremaa ja „Reveli“ maakond!“

Isegi käigust Saaremaale (19, 3) a. 1216 teeb L. H. juttu, kuigi see luurekäik sakslastele väga haledasti lõppes. Kuid tähtis on näidata paavstile: Saaremaal on käidud maadevõtmise otstarbel.

Läti Hendriku kiri on kaitsekiri ja süüdistuskiri ühtlasi. Säherdusi süüdistus- ja kaitsekirju saadeti paavstile Baltist õige tihti nii Daani-Saksa kui ka piiskopi — ordu ägedamate intriigide, omavaheliste tülide ja salasepitsuste ajajärgul. Modeena piiskopp Vilhelm, kes Riiga ja Eestisse oli paavstilt saadetud nende omavaheliste kisklemiste ja kaebuste lahendamiseks, ei näi rahul olnud olevat sakslaste tegumoega maa päriselanikkude vastu. Ta kannab otsekohe paavstile ette: enne ristiusku olnud eestlased vabad, nüüd aga orjad — kus nad ristitud, kuigi paavsti käsu põhjal ristimise läbi maa päriselanikud vabaks pidid saama.

Kui Riia peapiiskopp a. 1323 Saksa ordu ära needides selle Riias pühalikul jumalateenistusel hirmsama kirikuvande alla kuulutab, siis toeb ta nimelt Modeena piiskopp Vilhelmi omal ajal korjatud andmetele — sakslaste, eriti Saksa ordu ülbematest kuritarvitustest Baltis (Rutenberg I, lk. 325) ehk veel enam Balduin von Alna ägedamatele süüdistustele, mis see daanisõbraline paavsti legaati, Saksa ordu kuritarvitusi paljastades, paavstile edasi oli annud.

Eriti Daani kuninga vastu sihhib, nagu öeldud, Läti Hendriku kiri. Isegi eestlaste ajalooliste õiguste kaitsjaks daanlaste vastu, koguni Eesti muinasteadlaseks muutub Läti Hendrik, näidates, et Daanil õigusi ei ole Eesti kohta, nagu Daani seda näib tõendavat.

Kui nimelt Valdemar II tõesti a. 1219 Tallinna ära võttes sinna omale kindla toekoha asutab, katsub L. H. Daani sammu ülekohtuseks kujutada (23,2). Ta laseb mõista: kuigi daanlased nüüd Tallinnasse on asunud ja rahvas kantsi Daani kantsiks (castrum Danorum) kutsub, on ta kord enne olnud¹⁾ (antea fuerat) eestlaste (revelaste)

1) Tähele panna plusquamperfectumi „fuerat (antea)“.

kants. Mitte ükski pole ta vanasti olnud Eesti oma, vaid kantsil on olnud ka päris Eesti nimi Lyndanisa.¹⁾

Läti Hendrikul on õigus kahtlemata Eesti eesõiguste ning Tallinna Eesti nimetuse asjus, — kuid kahtlemata oli ka Daanil õigus oma ajaloolistes püüetes Tallinna kohta.

Eesti ja Daani vahelised suhted on kaugema aja saavutus: need suhted, see vahekord ei olnud mitte nii vaenuline, nagu Läti Hendrik sealsamas püüab näidata. L. H. kujutab, nagu oleksid eestlased (Tallinnast ja Harjust) tahtnud tappa kuningat Valdemari (23,2), kuid „kõigemata“, eksikombel surmanud nad Saksa piiskopi Theodorichi. Läti Hendrik ja ta käskija teavad, milleks nad tõsiasju väänavad: ta ei sõandanud paavstile teatada, et eestlased neile määratud Saksa piiskoppi nii vihkasid, et kohe maale asumisel nad surmasid, selle vastu aga Daani kuningat kingitustega vastu võtsid. Me kõneleme teisel sündmusest pikemalt ja näitame, et tallinlased ja harjulased väga hästi teadsid, kelle nad tapsid!

Kui südikalt vahel daanlased eestlaste eest välja astuvad, näeme ütlusest, mida Läti Hendrik ja Russov mainivad: „Daanlased lasevad Volkvinile teatada: ta pidagu ennast rahul ning ärgu tülitagu paganaid (eestlasi) ega kimbutagu neid, ehk olgu siis, et paganad langevad kristlaste maasse ning seal kahju teevad.“

* * *

Daani ja Eesti vahekorra valgustamiseks, õigeks arusaamiseks peame sammuma ajaloos vähe tagasi.

Heimskringla²⁾ andmetest selgub, et 900—1000 a. p. Kr. ainuvalitsus maksis; kus Reko (rex — prof. Krohni järele) Olaf Tryggvsoni, Norra kuninga poja, ühes emaga vangi võttis. Eestlased esindasid tol ajal nähtavasti suurt majanduslist ja poliitilist võimu. Selle võimu allikaid ei ole raske üles leida.

Eesti maa-alade kaudu — nende läbi käisid muiste, ammu enne Lembitu aega, väga tähtsad kaubateed.

Enne otsekohese tee leidmist Indiasse, enne Ameerika ülesleidmist, oli üks tähtis tee, mis ühendas Lääne-Euroopat Aasiaga: tee üle Vahemere ja Musta mere. Teine tähtis ühendustee Aasia maadega läks üle Lääne mere. Lääne mere

1) Kõik Lyndanise(a) tuletused Skandinaavia keelest on põhjendamata, sest L. H. nimetab selle kantsi Eesti omapärast nimetust just (skandinaavlaste) Daani nimetuse ning pretensioonide kiuste.

2) Heimskringlast vaata allpool.

kaudu jõuti Põhja-Venesse, Soome hõimude asupaikadesse, ja Uurali mägedele ja sealt Siberisse.

Soome hõimude — Vene Fenni maadel olid suured varad-väärtused saadaval, eriti kallid nahad. Nahad oli hinnas ja nende kaubandusline tähtsus nii suur, et mail, kel läbikäimist Põhja-Vene Soome hõimudega, n a h a d, n a g a t a e (kun — oravanahad) rahaüksuse nimetuseks said ja nii Lääne mere rannamail (Lätis „naud“), Lüübekis ja Novgorodis kuni 14. aastasajani raha nimetuseks olid.

Niisama käisid üle Tallinna, Narva jõe, Ilmjärve kui ka Pärnu-Tartu-Peipsi kaubatee harud Volga kaudu (Dnjeperi — Musta mere kaudu) vanal ajal väga rikkaste ja võimsatesse riikidesse niihästi Altai nõlvakul kui Kaukasuse ümbruses Persia-India-Hiina.

Need tähtsad kaubateed andsid teil asuvatele rahvastele suured rikkused ja majandusliste tuludega poliitilise võimu ning olid ühtlasi üksikute rahvaste kultuurisaaduste edasikandjad, mille pärast kaubateil, niihästi Euroopas kui ka Aasias, vanasti kultuur kõige elavamalt hoogu on võtnud.¹⁾

Soome hõimudest olid nende tähtsate kaubateede sõlmede valitsejateks mererannul — Skandinaavia vanade allikate järele: Bjärma — Permi rahvas Põhja-Väinal ning eestlased (liivlased, kurelased) Lääne-Väina ja Peipsi juurdeveo-teedel. Eestlased ulatasid a. 500—900 p. Kr. oma võimkonnaga vist küll kaugemale üle Narva, võib olla, Ilmjärveni. Igatahes on huvitav, et venelased eestlastele on jätnud selle nimetuse, millega vanemad ajaloolased üleüldse nimetasid Soome hõime (praeguses Venes): tshud — skyth.²⁾ Nii on Vene vanemates ajaraamatutes eestlaste nimetus ning on seniajani püsinud järve nimetuses nüüdsel Eesti-Vene rahvuspiiril: tshudskoje, missuguse järve ümber, niisama ka järve voolaya Veliikaja ja endise S u u r - E m a jõe jooksul asusid vanematel aegadel Soome hõimud.

Arusaadav: nende kaubateede valitsemisel tuli eestlastel ja teistel Soome hõimudel võistelda naaberrahvastega.

Kõige tugevamad võistlejad olid skandinaavlased. Eestlastel tuli rootslastega eriti sellepärast muiste tihti

1) Helmolt, Weltgeschichte I: Ostasien.

2) T s h u d'i sugulust, sünonüümlust s k y t h'iga väitis juba prof. Kruse Urgesch. des estn. Volksstammes. Seda tõendab meie ajal ka Albrecht Wirth, muistsete tõuvaheliste suhete tundja, oma teoses Gesch. des Russischen Reiches, 1920, lk. 7: „Insgemein wird der Name der Tschuden, nach denen der Peipussee der Tschudensee heisst, mit dem der Skythen geglichen.“ Wirth ise kaldub skythe Algsosome rahvaks — „Urfinnen“ pidama.

tülitseda ning sõda pidada, millest kõnelevad meile palju ja huvitavalt Skandinaavia muistsed mälestused.

Norralased (skandinaavilased), ettevõtlik ja sõjakas rahvas, katsusid oma võimu Euroopa rannamaile maksma panna. Prantsusmaal (Normandie's) õnnestas see neile, niisama Inglismaal, kus nad 5.—10. aastasajani võrdlemisi peremehelikult tegelesid.

Arusaadav, et norralased-rootslased ka Eesti ala, kui rikast kaubateed, püüdsid oma kätte. Heimskringla ja teised muistsed Skandinaavia allikad (Ynglinga-Saga) kõnelevad veristest kokkupõrgetest eestlastega. Nii kaotas Rootsi kuningas Ingvar oma elu Eesti rannal (Kividepää) all Steini juures (umbes 500. a. ümber p. Kr.).

Eesti vanema, keskaja (900.—1200. a.) ajaloo valgustajateks on olemas mitmed allikad, kuid erilise tähenduse on saanud nendest Läti Hendriku Ajaraamat ja n. n. Alnpeke Riimitud kroonika. Need kaks tähtsat algallikat on tõusnud esikohale, nendega ühes see aeg, mida need allikad kirjeldavad, s. t. aeg sakslaste sisserändamisest Eestisse (1184—1230). Varju on jäänud teised, vanemad algallikad, sellega ühes ajalugu Eestis enne sakslaste tulekut meie maale.

Tagajärjeks on Eesti ajaloo kohta vaateviis, nagu algaks Eesti ajalugu, Eesti ajalooline aeg alles Lembituga, nagu oleksid sakslaste sisserändamisega tulnud meile kultuuri algmed; enne seda oli Eesti rahvas harimata, organiseerimata metsrahvas — asunud hiljuti Balti randa.

See vaateviis on ekslik, mida seletada tuleb Läti Hendriku Ajaraamatule antud tähtsusega, teiste vanemate aegade allikate pea täielisel ignoreerimisel.

Läti Hendriku Ajaraamat, niisama Alnpeke teos on tõusnud esikohale sellepärast, et nendest huvitatud olid sakslased. Balti sakslased eriti on suurt tähelepanu juhtinud neisse allikaisse. Neil ei olnud muidugi huvi allikates oleva Eesti ajaloo kohta, kuid Balti-Saksa uurijail on ülielav huvi olnud sakslaste asumise kohta Baltiasse, millest kirjutab Läti Hendrik tolle aja kohta suure üksikasjalikkusega, ülistades sakslaste tegusid, eriti piiskopp Alberti omi, kuna Alnpeke enam Saksa ordu tegusid hindab.

Põhjaliku virga kriitilise valgustuse, ajalooliste andmete sõelumise tõttu nende allikate põhjal on kaudselt ka selleaegsed Eesti sündmused valgustust leidnud, kuigi Saksa vaimus nii Läti Hendriku kui tema selgitajate Saksa orientatsiooni tõttu.

Eesti vanemast ajast, s. t. ajast enne sakslaste tulekut Baltiasse, on olemas väga väärtusline allikas: Heimskringla — Snorre Sturlasoni teos. Kuid teos on võrdlemisi varju jäänud, sellepärast et ta kallal Balti-Saksa uurijad nii virgasti ei ole töötanud, nagu Läti Hendriku kallal, teost tarviliste kommentaaridega varustades.

Soomlased, kes Soome hõimude muinasaja uurimiseks palju tööd on teinud, kellest meie ammutame, Eesti ajalugu kujutades, — soomlased ei ole huvitatud olnud eriti vanemast Eesti ajaloost, — kuna praeguse Soome rahva ajalooline aeg palju hiljemini algab kui Eesti oma.

Minul on tarvitada olnud Snorre Sturlasoni Heimskringla väljaandena 1850. aastast Kopenhagensis „Société Royale des Antiquaires du Nord“ hästi korraldatud kogust „Antiquités russes d'après les monuments historiques des Islandais et des anciens Scandinaves“.

Sturlason suri 1241. aastal; nii siis elas ta Läti Hendriku ajal. Ta oli hästi haritud munk, käis elavalt läbi oma aja teadlastega Norras.

Nagu Läti Hendriku Estones, ei või kahtlust olla, et Sturlasoni Eistland, Eistr — Eestimaad ja eestlasi tähendab. Sel ajal olid eestlased Skandinaavias õige tuttav rahvas.

Ajaloo-arvustajad peavad Sturlasoni tähtsaks teadlaseks. „Arvatakse, et Snorre Sturlasoni meetod seisis: „kriitika abil tema ajal pakutud ajaloost välja jätta kõike seda, mille ta leidis ebatõenäitlikuna või võõrana peaminele, niiviisi jättes üksi puhast ajaloolist jutustust.“ „La Heimskringla de Snorre nous offre un manuel précis et complet de l'histoire de la patrie.“

Eesti vanema ajaloo tõeliseks kujutamiseks on sellepärast kõige enne tarvis Skandinaavia Heimskringla Ynglinga saga, Snorre Sturlasoni, Gunnlaugi Munk'i j. t. teoste süstemaatiline läbiuurimine ning ajaloo-kriitiline väljaanne neist töist Eestis, nagu on Läti Hendriku kroonika Balti ajaloolaste teenusena.

Ilma säärase eeltöota, ilma Skandinaavia allikaid arvesse võtmata kujuneb Eesti vanem ajalugu niisuguseks, kui ta seni on olnud: ebatõeline ja lausa sihilik. Ka Läti Hendriku andmetest võib õieti aru saada, kui enne Heimskringla teated Eestist on arvesse võetud, kriitiliselt lahendatuna.

Siinkohal ei taha me pikemalt viibida Heimskringla juures, toome temast vaid mõned andmed vanema Eesti ajaloo kohta.

Norra kuninga poja Olaf Tryggversoni võtsid eestlased (a. 997?) vangi emaga ühes ning pidasid teda Eestis kuus aastat vangis. Peab arvama, et eestlaste võim oli sel ajal nii tugev, et norralased ei suutnud oma kuninga poega vabastada väevõimul. Alles Novgorodi vürsti, Tryggversoni sugulase, vahesobitusel andsid eestlased Olafi vabaks, selle Olafi, kellest sai pärast kuulus Põhja valitseja ning skandinaavlaste ristija (Püha Olaf).

Arusaadav, et skandinaavlaste teekondi korduvalt sooritasid Eestisse, kord kättetasuks, kord vallutamiseks; kuid faktiks jääb, et skandinaavlaste kõigest püüdest hoolimata ei suutnud Eestis oma võimu maksma panna: Lembitu ajal on norralasi-rootslasi Eestis hoopis vähesel arvul leida ja peale Sigtuna hävitamist kaotasid rootslased kõik eesõigused Eesti alal; ainult Läänemaal, kus rootslasi asumad (rannal ja saartel) jäi rootslaste tarvitada vaba sadam, nagu see selgub ka Läti Händrikust, kuid siingi „mängisid eestlased-saarlased nendega nagu kass hiirega“ (Alnpeke).

Pööre tuli (Skandinaavia) Norra-Rootsi ja Eesti vahel, kui a. 900 ümber mongoolide hõimude tõukel Slaavi hõimud, alguses ainult Vene kaupmehed ja aadlivõsud, asusid kiiluna Eesti ja teiste Soome hõimude vahele ja varäägide (rootslaste) abil kindlustusid Novgorodis. See sõjakas kaupmeeste ja aadli ristiusuline ülem kiht rootslastest ja venelastest, kes varsti ühte sulasid (varäägid venestusid), pani oma mõjusate sidemete abil Novgorodi ümbruses Soome hõimude keskel oma võimu maksma.

Novgorodi kaudu püüdsid „varäägid“ nüüd, mida nad ei suutnud mereteil: Eestisse tungida kaubateede taotlemiseks. A. 1030 näemegi Jaroslavi Novgorodist — Emajõel Jurjevi kantsi ehitamas, et siit tähtsail kaubateil valitseda, vähemalt oma mõju avaldada. Jurjevi eelkindluse ehitamisega taotlesid Novgorodi venelased vähem oma võimu levitada Eesti maa-alale, kui eestlaste mõjuvõimule sealpool Peipsit piiri panna. Selsamal 1030. a. kuuleme Daani kuningast Kanut Suurest Tallinnas — Eestis. Meie arvates on prof. Kruse'i õigus, kes siit peale eesti- ja daanisõbralise vahekorra väidab pärit olevat. Suur Daani võim tol ajal võis olla tuntavaks tasakaaluks, vastukaaluks vägenevale Rootsi — Rus'i (Vene) võimule.

Daanlastel olid toetuspunktid mitmel pool Lääne mere rannal. Kolm Daani kantsi on tuttavad, sest et nende nimed Daani nimega ühenduses: Danzig, Danspille (nüüdne

Pilten Kuras) ja Tallinn (Daani linn)¹⁾. Kuid daanlased tarvitasid neid punkte enam majanduslikeks keskkohaks, kaubitsemise toekohiks. Slaavi tõust Daani vürst Gottschalk avaldab nähtavasti Daani valitsuse põhimõtet, kui ta Valdemar I-se saadikuna maa päriselanikkudele (Danzigi ümber) kuulutab, et daanlased ei aja mitte rahvaste hävitamise poliitikat, nagu sakslased seda teevad, vaid tulevad rahvaste nõuetele vastu (Dahlmann).

Sest ajast peale, s. t. 1030. aastast alates, näib olevat sündinud võimunihkumine Sise-Eestis. Eesti valitsejad käsitlesid, Heimskringla järele, 900.—1000. a. ümber ainuvalitsuslist võimu Eestis pealinnaga või valitsus-keskkohaga Harjus (Tallinnas)²⁾. Nüüd asus valitsus-keskkoht Lõuna-Eestisse, Daani mõjukonnast väljapoole, ja Lindanisa muutus Taani linnaks — Tallinnaks. Lembit, see on kindel, asub princeps'i ja senior'ina juba Lõuna-Eestis — Sakalas. Kuid rahva valitsuse keskkohaks jäi endist viisi Harjusse: Läti Hendriku andmetel koguvad eestlased kõigist maakonnist korra aastas „maja'le“, rahvanõukogu koosolekule, Raigelesse Harjus (Raiküla Raplas, Pabsti arvates) — „...provincia Harrionensis, ubi et omnes gentes circumjacentes quolibet anno ad placitandum in Raigele convenire solebant.“

Mõistagi, et eestlased ja Bjärma (Permi) karjalased, endised kaubateede kasutajad, ei tahtnud, ei võinud leppida oma prestiihi, võimu, tulude vähenemisega, millega kaasa käis rikkuste äraandmine teistele.

Eespoolne kirjatöö „Lembitu surm“ vaatabki ajajärku, kus eestlased resp. Lembitu heroilist katset teeb endist võimu osaltki tagasi saada ning eestlaste olemasolule ähvardavat allavajumist ära hoida. Ühes karjalastega hävitatakse Rootsi vana pealinn, kaubanduskeskpunkt, täieliselt, kõrvaldades sellega Rootsi ja laienevat Saksa võistlust. Ligi 20 aastat maitseisid eestlased selle võidu vilja.

Mitte ükski kaubanduslike prestiihi taotlemiseks ei alustanud Lembitu võistlust. Ka vaimlised, rahvuslised motiivid mõjusid kahtlemata kaasa.

1) Nagu meie ajal „Vene külad“ ei tähenda, et seal venelased on, vaid enamini näitab nimetus heatahtliku vahekorra peale kord seal olnud venelastega.

2) Lindanisa võib ehk tähendada linnade — pead; pealinna Tallinna Eesti pärisnimi peitub vististi Koljuvan nimes, millega hüüdsid kohta Eesti idanaabrid. Kolju on põline Eesti sõna. (Vaata mu märkused E. K. „Soome sugu usk“ puhul.)

Soome hõimud ei annud Lääne mere rannamail mitte ükski nimetuse raha majanduslisele üksusele nagatae¹⁾, vaid ka kõrgemale vaimlisele ilmele — jumalusele. Soome hõimude jumalamõiste nimetus Thor (Ta(a)ra, Tur) võttis mõju avaldada ka läbikäimises olevate Germaani ja Slaavi rahvaste seas²⁾.

Lembitu püüet, endist prestiishi päästa, tema kindlat vastuseisu ristiusku ristimisele võib seletada kui püüet omapärasid kultuuri, erilist väljaarenenud ideeilma kaitsta, aastasadasid hellatatud hingeilmeid hoida hävinemast.

(Järgneb).

J. Luiga.

Puudused uuemas eesti luules.

4

Üks niisuguseist otstarbetumaist iseäratsemistest rütmika alal on sõnarõhu muutmine, mida senni alles ainult Visnapuu on tarvitand, näit.:

kõik käriseb, paljasten tiirasust ja himu,
Hõbedased kuljused lk. 20.

Äärmisel korral võiks vahest mingi erandlikkusena mõeldav olla ainult värsi alguses, et hõlbutada jambilise alguse saamist. Seks otstarbeks on seda ka soomekeeles tarvitet, kus vähe ühesilbilisi sõnu, kuigi uuem luule katsub ilma selle abinõuta läbi saada. Ka meie vanemas luules olen seda harva juhtunud leidma. Sõna keskel seda lubada — oleks täbar, pealegi sel ei oleks mingit olulist otstarvet — peale iseäratsemise. Meie kunstluule põhjeneb ju just sõnarõhkudes. Nende juhusliku ja omavolilise, meelevaldse muutmisega aga puruneks see rütmiline alus. Sest kus oleks siin piir? Pealegi see, et sõnad oma harilikku rõhuga annavad kindla reeglikordse takti, sessap see luuletuse rütmi ilu ja nauding ja kunst

1) Veel 14. aastasajal oli nagat (Läti naud) kuni Lütibekini rahamärgi nimetusena tarvitusel (Pabst).

2) Nii ka Albrecht Wirth, Geschichte des Russ. Reiches, 1920, lk. 29: „Wenigstens glaube ich, dass der Gott Thor nicht von den Germanen zu den Finnen gekommen ist, sondern den umgekehrten Weg genommen hat, oder richtiger, dass beide den Gott von älterer Unterschicht haben... das Germanische bietet keine Erklärung für Thor.“

Ostjakkidest, vogulltest eestlasteni, ungarlasteni esineb muinasusus Tur(om)'i, Terem'i nimeline jumalus. Tema tuletamise küsimus Skandinaavia Thorist, nagu Krohn, Eisen väidavad, tuleb igatahes veel lahendamatuks, lahtiseks pidades.

ongi. Lubada värsirõhku paigutada mis tahes silbile, on selle ilumulje kaotamine ja luuletamiskunsti kergeks tege- mine. Ent mis kerge (s. o. kõigile kättesaadavam), on kunstiliselt vähem ilus.

Või kui rõhu paigastnihutamine kellegile nii väga meeldib, siis see tarvitagu rahvalaulu värsiehitust. Seal peabki värsirõhk sagedasti langema sõna teisele, muidu rõhutumale silbile, nagu seda tuleb siis ka hääldada skan- deerivas lugemisviisis.

Aga, küsitakse vist: miks siis rahvalaulus on võimalik rõhu muutmise? Seal on see iseasi: seal ei ole see juhuslik ega meelevaldne, vaid kindlate reeglite järele kindlaks määrat, kus ta olema peab ja olla ei tohi. Nimelt ripub see sõna esimesest silbist: on see pikk (II või III välde), siis peab värsirõhk sellele langema, näit. „metsade“; on see lühike, siis ei tohi värsirõhk sel olla, vaid sõna tuleb nii paigutada, et värsirõhk satub ta teisele silbile, näit. „meréle“¹⁾. Kas mõtleb Visnapuu ka kunstluules rõhu- muutmist tarvitada niisamasuguste kindlate reeglite järele kui rahvalauluvärsis? Kui mitte, kui see ainult juhuslik on, ei ole sel mõtet; see oleks koguni kahjulik värsiestee- tika mõttes.

A propos rahvalauluvärss. Seda on mõned uuemad luuletajad tarvitand, nimelt Visnapuu, Suits, kõige rōhkem aga Ridala, kes ses on kirjutand terve poemi („Merineitsit“). Kuid ükski neist ei ole seda osand täitsa õigesti tarvitada; mõlemi ülevalformuleerit reegli vastu leidub vigu. Lühike esimene sõnasilp vāārasti värsirõhulises kohas:

Pangem v ä rav väätidesse,	Suits, Ohvrisuits lk. 116.
Ranna s õ mera sõreda	Ridala, Merineitsit lk. 58.
Surnuk s õ nade surise,	Visnapuu, Hõbedased kuljused lk. 7.

Pikk esimene sõnasilp vāārasti värsirõhutumas kohas:

Hooned küll vähe u p ākil	Suits, Ohvrisuits lk. 116.
holame ü k s teist hüvasti	samas lk. 118.

1) Värsi alguses, s. o. esimeses värsijalas võib värsirõhk olla ka lühikesel esimesel silbil ja pikk esimene silp olla rõhuta kohas: „kurvad“. Värsi keskel aga oleks see viga; seal tohib olla ainult „tulé“ ja „kurvad“. — Rahvalaulu värsireeglite üle vaata pikemalt Joh. Aaviku „Valik rahvalaule“ lk. 159—178.

merised tähed lilla kad

Ridala, Merineitsit lk. 51.

Jo tulekse, jo tunnukse

samas lk. 51.

Käänis silmäd vee seljälle

samas lk. 5.

Niisuguste vigade tegemine tuleb arvatavasti ka sellest, et asjaomased ei loe rahvalauluvärsse skandeerides. Kui skandeerides lugeda, siis on raske mainit reeglite vastu eksida, sest iga eksitus oleks kuuldav ja tunduv.

Millal tuleb aeg, kus meil rahvalauluvärssi õpitakse kunstluules veata tarvitama?

Kõiki niisuguseid vigu korda saates või tarbetumaid või koguni kahjulikke iseäratsemisi katsudes ei ole nad siiski teind seda, mis oleks võind, otse tulnud teha, kui oleks tahet Eesti prosoodia alal midagi uut ja peent leida: nimelt sihiteadlikult kasutada eestikeele vältete eri prosoodilisi ja rütmilisi väärtusi, seega et teatavais värsikohtades (jalgades) tarvitetaks näituseks ainult I-vältelisi sõnu või ainult II- või ainult III-vältelisi või nende eri vältete skeemikindlaid järgnemisi. Sel oleks igatahes reaalselt tunduvam mõju ja võiks kohane olla teatavate meeleolude või muljete kujutamiseks ja teravamaks markeerimiseks. Sest oma kolme erisuguse pikkuse suhtes on eestikeelel niisugune prosoodia mitmekesistamise ja nüansseerimise abinõu, mis omab vaevalt mõni teine keel Euroopas. Ja just sellest ei näi oldavat teadlik ja seda ei ole sihiteadlikult kasutat.

*

See oli rütm. Kuidas on meie modernistlikkude luuletajate juures lugu värsifikatsiooni teise tähtsa elemendi — riimiga?

Enne kui seda küsimust käsitella, olgu mõned tarvilised eelmõisted riimi alal pretseerit ja seletet. Riimid on täied ehk puhtad, kui riimivate sõnade lõppsilpides (rõhust algades) kõik häälikud (peale silbi algkonsonandi) on samased (p-ind, h-ind, k-auge, r-auge); riimid on poolikud (ebatäielised, ebapuhtad), kui neis ole täit häälikute ühtlust, näit.: keda — häda, lisa — kesa, hirm — kirn¹). Täied riimid võib veel jagada kaheks liigiks: intensiivsed ehk küllased riimid ja kahvatumad (lahjad, vesised) riimid. Intensiivsed riimid on need, kus rohkem häälikuid

1) Niisuguseid riime nagu viimase (hirm — kirn), kus ainult vokaali ühtlus, konsonantides aga erisugusus, nimetatakse assonantsriimiks või lihtsalt assonantsiks.

(vokaale ja konsonante) on riimi moodustamas, näit. laev — vaev — kaev, nõrk — võrk, nõuda — jõuda ja üldse enamasti kõik mitmesilbilised riimid. Kahvatumad riimid sellevastu seisavad koos väheseist häälikuist, enamasti sõnade lõpudest, nagu: ma — sa, iluga — mängi ma, poega de — järele, uppunud — tapetud.

Tõsiasi on see, et suurem hulk vanemaid luuletajaid riimide puhtuse, intensiivsuse ja rohkuse peale rõhku ei pannud. Suurem hulk luuletusi kirjuteti ühesilbiliste ristriimidega, kusjuures õige kahvatute riimidega lepiti, kuna rõhutumad (seega kahesilbilised) värsside lõpud hoopis riimita jäid. Nende luuletuste kõige harilikum ja sagedam skeem on järgmine:

(—) ^u — ^u — ^u — ^u	× (riimita)
(—) ^u — ^u — ^u —	a
(—) ^u — ^u — ^u — ^u	× (riimita)
(—) ^u — ^u — ^u —	a

Sellest lihtsamat ja kergemat skeemi võib vaevalt enam olla (välja arvat see võimalus, kui read pikemaks teha ja riim hoopis ära jätta). Ja selle skeemi järele on Sööt, Anna Haava, Lipp, Juhan Liiv ja muud suurema osa oma luuletusi kirjutand.

Noorem luuletajatepõlv Noor-Eestist algades on oma luuletöis teostand suurema riimide rohkuse ja puhtuse ja ka taotelnud riimide intensiivsust. See on eitamata nende teenuslik külg. See tuli sellest, et vool, mille „tähe“ all nende luuletajate toodang sündis, suure tähtsuse omistas vormile. See vormikultus harunes küll kaheks vastupidiseks sihiks: ühelt poolt rütmi ja riimi täpipealse korrektsuse kättepüüdmiseks, teiselt poolt tahtlikuks võrmi lodevuseks, korratuseks, „vabaks värtsiks“. Mõne juures võivad mõlemad vastakad sihid kõrvuti oletseda: kirjutetakse korrekte ja vormipeeni luuletusi, aga seejuures ka vabavärsilisi ja amorfseid. Niisugusel korral ebateenuslik külg vähendab teenuslikku. See on muude seas eriti Semperi seisukord. Kes meil aga värsifikatsiooni kindlavormilisuses ja täpipealsuses on püsind, see on Ridala. Kahju, et tema eeskuju pole mõjuvam olnud.

Muide aga ei ole Noor-Eesti ja Siuru luuletajate riimimise teenus sellest hoolimata mitte nii suur, kui seda publik, arvustajad ja vahest nad ise arvavad. Seda on vähendamas mitu asjaolu. Üldse neil on palju kergem riimida kui endisil luuletajail. Ja kergem on see neile järgmisil põhjusil:

1) uuendet ja rikastund keele tõttu, mis pakub rohkem riimsõnu ja ka riimlõppe ja üldse teeb keele luuletamiseks painduvamaks, abinõurikkamaks;

2) modernistlikud luuletajad tarvitavad pikki ridu, mis ka riimi leidmist ja tarvitamist oma jagu kergendab;

3) nad lubavad endille rütmi vigu ja amorfiat, mis jällegi riimimist hõlbustab;

4) nad lubavad endille ka mõtte amorfiat ja segasust (millest allpool), ja segases vees on riimegi kergem püüda;

5) nad tarvitavad liig kaugeid riime.

Neist vaadeldgem siin eraldi teist ja viiet põhjust.

Et pikad read (värsid) riimimise kergemaks teevad, on ju arusaadav: pikemas reas on võimalik pikem lause ja pikemas lauses võib ju ikka kuidagi niisuguse mõtte sõnastada, mis, olles eelmise mõttega teatavas ühenduses, sobib sisaldama ka mõttekohase riimsõna. Palju raskem on lühikesse, paarirealisse lausesse niisugust riimsõnaga mõtet panna. Seepärast mida lühemad luuletusread, seda raskem riimida.

Meie modernistlikud luuletajad vaatavad põlglikult alla nende meie vanemate luuletajate luuletuste peale, kus ainult üle rea riimitakse, kuna nende vahel olevad read jäävad riimitumaks. Näituseks järgmine Anna Haava salm:

Järv läigib eha paistel
ja hiilgab nagu kuld —
ja järve taga metsas
on näha õitse tuld.

Kuid järgmised Semperi värsid (luuletused „Notturmo“, kogust „Pierrot“ lk. 31) pole riimi suhtes sellest vähematki virtuoslikumad, kuigi seal mõlemad read kõrvu riimivad:

Oota, rahu toovad tuuled, hällitavad sind,
leevenduvad meeled, tõuseb jälle lennuind.

Sest kui need järgmiselt trükkida:

Oota, rahu toovad tuuled,
hällitavad sind,
leevenduvad meeled, tõuseb
jälle lennuind,

siis neis on riim ainult rea tagant, samuti kui, vastupidi, Anna Haava salm saab kõrvuriimivaks, kui ta neli lühikest rida kaheks pikaks kirjutada:

Järv läigib eha paistel ja hiilgab nagu kuld —
ja järve taga metsas on näha õitse tuld.

Järjelikult pikkade, 6-, 7-, koguni 8- ja rohkem-jalgiste värside riimimise virtuositeet on õigupoolest petlik ja meie

modernide luuletajate riimitihedus seepärast sagedasti illusoorne.

Veel enam kui pikad read, hõlbutavad riimimist kauged riimid, mis pealegi muid palju olulisemaid ebakohti ühes toovad. Seepärast olgu siin ka kaugete riimide vastu protesti tõstet.

Riimid on kauged, kui nende vahel on enam kui kaks rida, näit.:

Iga lõhn viib meeled e k s i.
Niidud naeratavad vastu pääsu sil m s i,
igalt sammult kokkub kaares üles liblikuid.
Ma ei puutu kedagi, ei ihtki liple, kuid
siiski koovit märgib pää pääl häda circon f l e x e'i.
Poolelt unes muinasjutt see, poolelt il m s i.

Semper, Jäljed liival lk. 43.

Siin riimide e k s i — circon f l e x e'i ja riimide s i l m s i — il m s i vahel on kolm rida, pealegi veel pikad read (eelviimne on 7-jalgne värss)!

Riimi mulje ja mõju ning ilutunne tekib ainult siis, kui lugeja (või kuulja) teise riimsõna juure jõudes veel mäletab eelmist riimsõna, s. o. kui eelmise riimsõna mulje veel nagu järelkajana kõrvus edesi heliseb. On aga järgnev riimsõna eelmisest liig kaugel, on selle vahel palju teisi ja pealegi erisuguseid riime, siis, kui ükskord teise riimsõnani jõutakse, on eelmise riimsõna mälestus ja mulje tuhmund, kustund ja riimitunnet ning naudingut ei teki enam. Riim on siis saand mõjutumaks, otstarbetumaks, asjatumaks.

Seda pahem, kui niisuguste kaugete riimide juures veel pikad värssid on, siis kistakse riimid veel kaugemale. Siis koguni kahe rea tagant olevad riimid on juba kauged; kui read poole lühemaks lahutada, oleksid riimid nelja rea tagant. Ent meie modernide luuletajate read on harilikult pikad: 7-jalgised pole neil haruldaseks nähtuseks. Ent 7-jalgiste (isegi 6-jalgiste) riimid kolme rea tagant on sama kui 4- ja 3-jalgiste värsside riimid kuue rea tagant!

Mittemodernistliku poeetika järele kirjutet luules tarvitatakse küll ka kolme rea läbi lahutet riime, kuid niisugusel korral on read lühemad, harilikult mitte üle 4 jala. Meie luuletajail aga tuleb seda ette pikemais värssides nelja rea tagant, näit.

Eel Paastu-Maarjat, pärast Vastla tuiska m i s i
on Talihari. Vanarahva suu
sest päevast nõnda teab jutustada,
et murtakse sel päeval talve seljaluu,

ning läbi tuisu jälle naeratada
võib kuldne päike, kandes kuldseid luba misi..

Visnapuu, Talihari lk. 13.

Miks kõik kui enne? Miks ei kõnni meie varjus?
Oo, miks ei lähe leinates kui läbi hauakambri, kuna
Suur surm meil järel jookseb poetes vere puna,
Kui elu langeb paremal ja vasemal ja
Meil enam pole seda uhkus-käsi puud, kus meeeldi me nõjataks,
Me oleme kui kari, keda maha jätnud karjus. —
Nii korruga mind silmis, veres, põlvis, hinges muljus
Suur kurbus ja — suur ülesehmatunud rõõm:
Ma ikka ripun elutorni küljes — kõlav kuljus!
Kui näeksin esimest kord oma olemise halja
— Keskkollapäeva nurme — oska õite-vahutust!

Under, Verivalla lk. 17.

Ei elukartuse puhtnaiseliku häda,
teekondade ja juhtumiste lehvitus
nii liial enam vasta purjes rehvitus
kui siis: meel ühe mitmusest veel rikkaks paisus,
kui tuuled risti puhunud ju teise kaisus.
Kõik suurendes ta silmis sa ehk suurdund,
häätegevusest väsi kui ei juurdund
roid rahutus mäel, orus ühiskonna mäda.

Suits, Ohvrisuuts lk. 15.

Nii pikkadel värssidel nii kauged riimid on sama mis
lühemal värssidel riimid 8 kunni 10 rea tagant, s. o.
esimese salmi esimene värss riimiks teise salmi viimse
värsiga! Kui niisuguse riimi oleks kirjutand keegi vanem
luuletaja, kuidas nooremad siis seda nüüd hukka mõistaksid!

Järelikult pikil värssidel olgu riimid võimalikult lähedal,
mitte kaugemal kui üle rea, igatahes ei milgi juhtumusel
üle kahe rea. Olgu tähendat, et prantsuse aleksandriin-
värssidega (s. o. 6-jalgiste värssidega) jutustavas ja dramaa-
tilises luules lubatavad on ainult kõrvutiriimid, järelikult
isegi ristriime (ülerea-riime) mitte. Ainult sonetis, tertsiin-
nides ja muis keerulisemais stroofivormides on pikavärsi-
listel riimid võimalikud ka ühe, koguni kahe rea tagant.

Endast mõista, et kaugete riimide tarvitamine on
kergem kui lähedate; see on järelikult kaldumine kergesse
kunsti.

Kõigi nende vaatluste ja tähelepanekute tagajärjel
tahtmata kujuneb sama kahtlus kui rütmi puhul: neil
asjaomaseil luuletajail näib paiguti puuduvat nagu õige
arusaamine riimi olemusest ja väärtusest. Nende luuletusi
lugedes kujuneb sagedasti tunne, et riimigi on neile enam
midagi abstraktist, ametlikku, mõistuspärasest kui tundelist,
emotsionaalist. Seepärast pole neile tähtis riimi ilu ja
tundeline mõju, vaid peasi on neile vaid see, et riim kui
versifikatsiooni fakt neil olemas oleks, sest et kord on viisiks

saand seda luuletustes tarvitada, muidu vahest ei peetaks luuletuseks. Seepärast on neile ka ükskõikne, kas riimid on kaugel või lähedal. Küllalt, kui nad aga olemas on. Nende riim pole mitte nii kõrvale, kui peasjalikult silmale. Sellega seletuvad kauged riimid nende luuletusis.

Ometi pole riim sugugi mitte paljas väline versifikatsiooni nähtus ja atribuut. Sel on suur stiililis-meeleoluline mõju. Riim peab stiililis-sisulise külje mõju tõstma, seda särastama, iriseerima. Reeglipärane, sümmeetriline rütm on tekkind sellest, et see pidi ühte sattuma, ühtlane olema muusikalise viisi taktiga, millega seda lauldi, sest alguses olid tekst ja viis lahutamata ühenduses; luuletust ei loet, vaid ikka ainult lauldi. Ja nüüd, kus teda ka enam ei laulda, jääb rütm selleks, mis muusikalise viisi takti markeerib. Riim on see, mis luuletuse teksti kõlaliselt veel enam lähendab lauluviisile, sest riimid kujutavad ja markeerivad viisi osade lõppkäändeid, mis ju on kui mingisugused muusikalised riimid. Seetõttu sulavad sõnad, mille riimid viisi riimidellega vastavad, viisiga paremini ühte kui ilma riimita tekst¹⁾. Kuid ka ilma viisita annavad luuletuse sõnad omade viisi markeerivate riimide ja taktiga teatava määranu viisi mulje ja joovastuse; sind nagu tõstetak maapinnast lahti ja heljud nagu tantsides viisi helidel edesi²⁾. Luuletuse eriline ilu ja nauding on seega mingisugune muusika- ja tantsutundelle sarnane ekstaatiline tunne. Kes niiviisi pole luuletusi maitsnud, sel on luuletuste kui seot kõne ilu arusaamatu ja selle silmis pole neil ka mingit *raison d'être*'i.

Kuid, teisipidi, riimi ilu ja mõjuvus oleneb ka stiilist

1) Kindla, sümmeetrilise rütmi ja riimidega luuletus on tarviline ainult ka sümmeetrilisele viisile, nagu seda on lihtsamad viisid. Kui viis väga keeruline, ebamäärase rütmiga, siis pole ta tekstiks, ta librettoks ka kindlarütmilist ja riimit viisi vajagi, vaid selle asent võiks väga hästi täita ka proosa. Kui aga modernidki komponistid siiski aluseks võtavad ikka ainult riimit teksti, siis on see vaid vana traditsiooni tõttu, millest ei teata või ei juleta loobuda.

2) Nii olen luuletuse kui seot kõne olemuse formuleerind oma broshüüris „Eesti luule viletsused“, mida vahest tarbetu ei oleks silmitsiteerida (väikeste keeleliste muutustega): Luuletus — see on sõnadega tantsimine. See määratud taktis õõtsumine korduvate sümmeetriliste lõppkeerutustega annab selle isesuguse joovastusetunde, mida tantsijad väga hästi tunnevad. Siin sünnib imelik segitunne, milles mulle näib peaaegu peituvat luuletuste meeldivuse ja salmi põhjus: sisus kõneldakse kindlaist asjust, vahest õige tõsisest, koguni nukraist, kuid samal ajal annab see taktis õõtsumine niisuguse tunde, et see kõik on mingisugune mäng, tants, mille ülesanne on niisugusena lõbu teha. Luuletaja nagu tantsiks oma kurbused ja rõõmud.

ja sisust. Küll rütmiliste ja riimivate, aga muidu mõtetumate üksteise otsa aet sõnade ja lausete järgnemised ei anna seda tunnet kui siis, kui sõnad moodustavad mõtteid sisaldavaid lauseid ja need mõtted on huvitavad ja ilusad. Ja riimi suur ilu ja mõju ja kunst on just see: mõtted järgnevad üksteisele loogiliselt, nagu üksteisest loomulikult välja kasvades; laused on loomulikud ja ladusad; üldse on tekst sisuliselt ja stiililiselt niisama selge ja sundimatu ja loogiliselt seot, kui oleks seda võidud proosas kirjutada; aga ometi värsid riimivad, just kui peaksid need riimid nende mõtete sõnastamises paratamata olema, nagu oleksid nad sinna iseenesest, otsimata tulnud. Tähendab, ei tohi olla sunnit, kistud riime. Ehk küll vahel just riim see on, mis luuletajas teatava mõtte suggereerib ja tekitab, peab lugejal alati olema tunne, et mõte mitte riimi pärast pole vahele kistud, vaid on eelmisest loogiliselt välja kasvand.

Ja kuigi riimi sisaldav ja vahest riimi läbi tekkind või riimi saamiseks võet mõte on õige kaugel eelmisest — mingi julge võrdlus, mingi ootamata kõrvutisääng —, siis just seeläbi ta joonistab, markeerib, tõstab eelmist seda intensiivsemalt ja on seega sisuliseltki kasulik, mõjuv. See ongi riimimise suur kunst ja selle üle peab hea luuletaja virtuooslikult valitsema. Luuletaja peab riimi üle valitsema, mitte riim luuletaja üle. Alles siis, nii loogiliselt ja mõtteliselt seot sisuga ühenduses, saavad riimid oma mõjuvuse ja ilu. Siis tekib niisugune mulje, nagu oleksid niisuguses luuletuses riimid ise ilusamad, kõlavamad, ja mõned arvustajad kiidavadki siis neid. Kuid samad riimid igava sisu ja tuima, kuiva stiiliga luuletuses ei tunduks sugugi nii kõlavaina ja kauneina.

Seda riimi ilu — säravuse või sulavuse, magususe — tunnet on meie uusimas luules ikkagi vähe. Sünnib paiguti koguni riimi raskepärasuse, konaruse mulje. Selle põhjuseks on selle puudus või vastupidisus, mis, nagu äsja seleteti, ilusa riimi moodustab. See peitub tekstis. Nimelt ei ole nende luuletustekstis vahel seda ladusust ja loomulikkust, mis peab olema riimidest hoolimata, ei ka seda stiililis-sisulist ilu. Siis kujuneb mulje, et riim on sageli tülik, takistuseks ees, millest katsutakse kuidagi üle saada kui tülikast, aga paratamata asjast, raskusega, vaevaga komberdades. Ja et seda teha, s. o. riime kätte saada, selleks sagedasti kõik-sugu järske, sidetumaid üleminekuid, sobimata lisasõnu, kistud, ebakohaseid võrdlusi, ebakohaseid, kokkukuulumata, segaseid mõtteid, üldse ka mingi mõtteline ja sisuline

ebamäärsus ja amorfism. Niisugusel korral tekib tundmus, et mitte luuletaja ei valitse riimi, vaid riim luuletaja üle.

Kõige rohkem niisuguseid kistud riime näib olevat Visnapuu luules.

Näitusi:

Võib süda üksi õnnes aadelda.
Oo, põhjamine armas valge neid,
Jasmiin ja loidap, õöpik, toomeleid!
Kes sinuga, kes suudab maadelda!

Visnapuu, Amores lk. 15.

Sõna „leid“ tundub siin mõttetuna ja „maadelda“ neuu kohta tarvitetuna on ebakohane, koomiline.

Päev maha käis teel kaaril
Kui kuldne kuul.
Ta järgi tuul
Veel lendles tiive (õigem: tiibe) paaril
Maal, õitsval puul.

Visnapuu, Amores lk. 16.

„Tiibade paar“ ja veel piltlikult tuule kohta tarvitetundub kistuna, et riimi saada. Samuti ka järgmises.

Üks käsi pandud armukese kaela.
Täis taevas hõõgust, tähe hõbe taela.

Visnapuu, Amores lk. 18.

Õnnetust toob iga läinud vilk,
Süta poeb, verre toeb kire karjuv kilk.

Visnapuu, Amores lk. 54.

„Kire karjuv kilk“ on koomiline.

Läksid, andsid vaikselt käe.
Halvas mlnek meelte väe.

Visnapuu, Amores lk. 37.

Sõna „väe“ pole mitte nii sisuliselt tarviline, vaid tundub ainult riimi pärast võet.

Sinu juuste udemetest pudenevad õhku.
Ajad taga liblikaid ja kardad kurja tõhku!

Visnapuu, Jumalaga, Ene! lk. 36.

Kui vesilind sind otsin ikka üles

Su vaikusesse palvetaja,
Su mühinasse, vaigistaja
Ma tulen unistaja elusüles.

Visnapuu, Amores lk. 46.

„elu süles“ on banaalne ja ühtlasi kistud.

Ja enda vajunud, käed ümber põlvi
Ja suitsusinas tõestatud maa,
Nii kaua mehed võisid istuda,
Pää toetatud vastu tooli nõlvi.

Visnapuu, Jumalaga, Ene! lk. 46.

Kaugele jätan siis ranna,
mis sondude keskele vajub,
Uisule vajutan kanna,
et nägu vaid õhku mul h a j u b.

Visnapuu, Jumalaga, Ene! lk. 73.

Uus sõna „hajub“ siin mõttetu.

Mis keegi künnab, külvab — lõigaku,
tööd ainult omaks h õ i g a k u.

Visnapuu, Talihari lk. 9.

Sõna „hõigaku“, mis tunduvalt riimi saamiseks võet,
mõjub ka stiililiselt labasena.

Ja mingem alandusen, härdad, hellad,
kui jäänud taha kirikute k e l l a d,
Õo üksindusse, hõbe tähti alla.

Visnapuu, Talihari lk. 24.

Kogu see mõte — kirikukellade tahajäämine — on
riimi saamiseks kistud, sest see tuleb siis otsitult ja liig vähe
ühenduses muuga.

Nii valus, valus meel, et tuleb venda tappa,
verd kuuma nõristada musta mulla k a p p a.

Visnapuu, Talihari, lk. 43.

Võrdlus „musta mulla kapp“ on veider ega seepärast
sobi luuletuse muidu tõsiselle ainelle.

Palju kistud ja mõttetumaid riime on eriti ta viimses
kogus „Hõbedased kuljused“, mille mitmed salmid muud
pole kui sõnade mulin — набор слов — riimide saamiseks,
näit. üks:

On kõigest ette
end pillata,
end heita vette,
mis sillata.

Kuigi sest saab mõtte välja koorida, tundub see mõtegi
(„sillata vesi“) üleliia kistuna.

näen, jõgi tulvab k r i i s k a d e s t (riim: piiskadest)
Amores lk. 51.

Et Visnapuu vastu mitte ülekohtune olla, siis öeldagu,
et sarnaseid kistud riime võib siiski leida ka muilt luule-
tajailt, näit.

Käind nurme radu, joobnud üksinduse rõõmus:
ja rohepõllud kastet jõid kõik kasvu s õ õ m u s
Reimann, Vaikus lk. 37.

miski sind keelas s u m b.

— — — — —
kumbagi ei leidnud kumb.

Suits, Ohvrisuits lk. 162.

Riimi saamiseks moodustetakse mõnikord ka uusi sõnu, mille tähendus ebamääraseks jääb, või tarvitatakse mõnd olevat sõna moonutat kujul või ebaharilikus, tundmatumas tähenduses:

Leekiden, sõjan, valun k u p u m e (riim: upume)
Visnapuu, Talihari lk. 60.

Ma e n e s t a j a (riim: enesega)
Visnapuu, Jumalaga, Ene! lk. 52.

Kas põimanguks on viil juba v a l k (riim: kalk)
Visnapuu, Talihari lk. 81.

ja ta rasvamõhe-naise lihavad jalgem õ r a d (riim: sõrad)
samas lk. 51.

Sõna „mõra“ tähendab ju „pragu, lõhkend kohta“, ses tähenduses pole tal aga viimaks tsiteerit lauses ültki mõtet.

Samuti veel: hingedes ja vingedes (Visnapuu, Amores 68), videvik — pidevik (Visnapuu, Jumalaga, Ene! lk. 71), imelik — pimeelik (Visnapuu, Hõbed. kulj. lk. 13), valulik — palulik (samas lk. 13). Ka muudel:

Kui hinge a e r a t u s t ,
varjulik,
huul suudlend naeratust

Suits, Ohvrisuits lk. 146.

Ju purskas nagu tunglaid, sambad taeva v õ n g u (riim: hõngu)
Reimann, Vaikus lk. 55.

Eriti armastetakse riimi saamiseks frekventatiive improviseerida: p u n g l e m i s i (riim: tunglemissi, Suits, Ohvrisuits lk. 86), samas (lk. 174): h õ i k l e n d (riim: põiklend): huvitav: samad riimsõnad ka Barbarusel: põikled — hõikled (Fata-Morgana 45). Alle on kirjutand (Carmina barbata lk. 53): Mõte krabistaden hiirleb (riim: tiirleb) ja Kärner leiab sõnale „kahtlema“ riimi omamoodustet tahtlema (Ajalaulud lk. 18).

Et riimi saamiseks vahel ka keeleviga appi võetakse, seda nägime ülemal keelelise külje vaatluses, kus selleks küllalt näitusi anti¹⁾.

Kuid huvitav: hoolimata kõigist neist hõlbutustest, mis endalle lubatakse riimi saamiseks, ei ometi alati jaksata kirjutada puhtaid riime, vaid vahel lepitakse ka pooliku riimiga või koguni riimsõnaga, mis arvatakse küll

1) Siiski täienduseks tähendetakse veel, et soovitatav ei ole t õ m - b a n - liigiliste verbide oleviku vokaali välja jätta sõnavormi lühendamiseks: l õ i k v a d p õ i k v a d (Reimann, Vaikus 33).

riim olevat, aga ometi seda ei ole. Seda viga teeb jälle Visnapuu kaunis sagedasti:

Ta võõrana sääl piduliste salgun
End oli kaduvuse leinal annud.

Amores lk. 22.

Sõnad salgun ja annud ei ole riim. Vahest on Visnapuu siin mõelnud mingisugust assonantsriimi, kus ainult vokaalid on vastavalt samad, kuna konsonandid võivad erisugused olla. See on põhimõtteline küsimus. Selle kohta tähendetagu järgmist. Assonantsriime tarviteti vanasti keskaja luules. Seal oli see arusaadav, sest et tol ajal luuletusi ainult lauldi, ja lauldes on vokaalid tähtsamad, sest et väljakõlavamad, kuna konsonandid seevastu siis nagu tuhmuvad. Lauldes seepärast võib salgun — annud tunduda riimina. Iseasi on nüüdses luules, mida harilikult ilma viisita loetakse. Seal on, vastupidi, riimides konsonandid tähtsamad kui vokaalid. Konsonandid ongi need, mis peajasalikult riimi mulje moodustavad. Seepärast pigemini võivad vokaalid erisugused olla kui konsonandid, seega salgun — valgun on enam riim (kuigi mitte puhas) kui salgun — annud, mis viimane üldse pole riim. Ja riimid, pole ka mitte järgmised Visnapuu „riimid“:

Midagi hakata
sedagi jätkata

Hõbedased kuljused lk. 33.

kui need on mõeldud kolmesilbilisteks riimideks.

Vaid kõnelen so'ga kui mehega mees.
Issand, naise olemi seen.

samas lk. 47.

Kui kahesilbilised riimid, siis on riimi mulje tekitamiseks tähtis ka teise silbi vokaali ja enamasti ka esimese silbi pikkuse ühtlus, ja mis neid nõudeid ei täida, on halvad, vigased riimid:

Neil magajail, kes uinund vaiki.
Armsad, kallid!
küll varsti ehtvad vere paiku
võidu märgid.

Samuti: nüüdne — süüdi (Visnapuu, Amores lk. 35), hinge — ringi (Visnapuu, Talihari lk. 35).

Ja öösel, kui vaikisid nurmed,
Su kätte sain kalda pääl,
Kui põlesid jaanituled
ja helises laulu hääl.

Visnapuu, Jumalaga, Ene! lk. 59.

Samuti: nimes — ilmes (Visnapuu, Amores lk. 35), läte — mäe (Visnapuu, Jumalaga, Ene! lk. 65).

Ja paratamata vastavus sellele, mis rüüti alal nägime: elementaarvigade kõrval peenutsemised ja iseäratsemised: harilikke riime ei jaksata iga kord õigesti kätte saada või ei hoolita nende puhtusest, aga selle kõrval aetakse taga kõiksugu riimikurioosumeid, eriskummalisi riime. Esimesena ja kõige rohkem on seda teind Semper:

Tunnen, järsku tõsi kõik, see tõsi kõik, et..
silmalesse süüvünd silmad, valulõiked..

Jäljed liival lk. 15.

s. o. kaks sõna, millest teine tingimata ühesilbiline, moodustab riimi mingi ühtlaselle sõnale. Samas Semperi kogus („Jäljed liival“) olen veel märkind: metsis — et siis (lk. 17); akendet — pagend et (lk. 19); igatset sa — keset metsa (lk. 21); seks et — peksed (lk. 25); jäänud katteta — ootavad, et ta (lk. 26); vett ja — petja (lk. 40); paat ja — paatja (lk. 45).

Ka Underil paar korda: õued — nõuet (Verivalla lk. 34); vääned — näen et (Sin. puri lk. 16).

Viimast laadi Semperi riime — nimelt kui üks sõna on mingi kahe järgneva sõna homonüüm — on püüdnud siis ka Visnapuu tarvitada, et mitte Semperist maha jääda:

nagu peaksin minema surma ma.

Küll millega peaksin surma ma

(Käoorvik lk. 33).

Ja samas luuletuses on veel: üle maa — ülema, linna nii — linnani, suurema — surema, ja samuti ka „Hõbedasis kuljuseis“ lk. 17, luuletuses „Melan-koolne“.

Muidugi oma väike tehniline teenus niisuguseil riimikunsttükkel ju on. Kuid need pole mitte tähtsad ja olulised. Need jäävad ikkagi kunsttükkeks. Luuletetehnika virtuoos teeb neid ja veel imelikumaid veel, kui vaja. Mõni kord harva, muude seas võib ju niisuguseid riime ka esineda. Kuid neid tahtlikult taga ajada, nendega koketeerida, neid mõnes luuletuses kavakindlalt tarvitada — seda maksab ainult ka sellekohase sisuga ja meeoluga luuletuses, nimelt mänglevas, kerglikus, eriti humoristlikus, mitte aga tõsisel ja ülevas. Seal rikuks ta seda meeolu. Sest niisuguste riimide sage ja kavakindel tarvitamine ja nendega koketeerimine teeb ikka peaaegu natuke niisuguse mulje kui see muusikaline vigurimees, kel pole oluline oma mängu muusikalise küljega mõju avaldada, vaid pea-

asjalikult sellega, et ta oma viiulit põlve või selja taga või pea peal mängib.

Kuid mitte ükski see pole tähtis, et värsiehitus — rütm, riimid, stroofi kujud — oleks õige, vaid et see oleks ka sisu kohane. Ka selle nõude suhtes ei ole asi alati laitmatu: tõsiselle sisule on mõnikord võetud liig kiire, kerge, mänglev rütm, või vastupidi: kergelle, mänglevalle ainele antud liig tõsine, raskepärane vorm. Muu seas kahtlen ka, kas Underi „Sonettides“ on kõigile seal käsitlet aineile soneti vorm kohane. Sonetti ta kindlate riimide ja ettenähtud ridade arvuga — 14 rida — peetakse pigem kohaseks vaatlevalle ja reflekteerivalle ja, nagu Tuglas ütleb, targutavalle, filosoferivalle luulele. Underi iharat ja kirgkoomade alkoov-stseenide ning meeleolude kujutamiseks oleks soodsam mingi vabam ja kergem ja vähem pedantlik vorm, mis võimaldaks spontaansemat ja värskemat hoogu ning juga. Soneti vorm aga valiti vist sellepärast, et teati see eriti peen ja raske ja aristokraatlik olevat ja et peen taheti olla ja tehnilise virtuositeediga hiilgada.

Lõpuks tehtagu veel see üldine märkus, et kui värsiline vorm ei tundu olevat kohane või kui selle teostamine, s. o. rütmi ja riimide tegemine, tundub raskena, vaevaga kättesaaduna, siis tekib vahel mulje, et see aine oleks mõnusam ja mõjuvam olevat proosakäsitluses. Hea sisukohane ja osav värsivorm seevastu loob niisuguse tunde, et just seeläbi sisumõte võidab ja, vastupidi, kogu sõnastus kaotaks midagi omast ilust, meeleolust, aroomist, kui värsivorm purustada ja proosaks ümber teha. Nii mõnigi luuletus meie uuemas luules aga annab niisuguse tunde, et selle autor oleks paremini teind, kui ta selle oleks proosas kirjutand.

Kokkuvõttes võib öelda, et meie uuemate luuletajate tehniline teenus on tublisti ülihinnat ja liialdet: mõnede väikeste peenutsemiste ja iseäratsemiste kõrval eksitakse sagedasti kõige elementaarsemate ja olulisemate värsiehituse nõuete ja reeglite vastu.

Kuidas aga siis kõigest sellest hoolimata on võind meie kirjandust lugeva publiku silmis neist kujuneda tehnilise osavuse kuulsus ja teenus? See seletub lihtsasti. Selle võimaldas arvustajate ja publiku väike asjatundmine värsitehnika asjus. Meil puuduvad luulekirjanduse arvustajad spetsialistid, kes ka tehnilist külge ja selle peenusi tunneksid ja arvustaksid. Sennised üldised arvustajad arvustavad ainult sisu ja stiili. Värsitehnikat nad ei puudutagi. Neil on siis ka need mõnesugused väiksed iseäratsemised

ja kunstükitsemised riimi ja rütmi alal suureks värsitehniseks osavusenäiteks ja selle järele nad kuulutavadki asjaomase luuletuse tehniliselt väärtuslikuks ja kergesti annavad luuletajale tehnilise virtuoosi tunnistuse välja¹⁾. Järelkult peenutsemist ja kunstükitsemist peetakse heaks tehnikaks. Värsimõõdu puudusest nad ei räägigi, seepärast et nad neid ei näe ega oska tähele panna, või vabandavad „vabavärsismiga“, mille poolt nad muidugi on, et mitte olla moodvoolust maha jäänd ja vanameelsed. Mis aitavad aga peenutsemised ja vabavärsitsemised, kui elementaarasjus eksitakse. Ja üldse ei hakka arvustaja, kes ise luuletaja ei ole, luuletusi sügavamalt ja põhjalikumalt arvustama. On ta aga ise luuletaja, siis on ta samasuguste luuletajate killast ja samade pahede ja nõrkustega, ja neid ta juba ei taha ega näegi paljastada.

Ja publik? See alles ei tea luuletehnikast ja värsiehituse reeglitest suurt mitte midagi. Veel enam kui arvustajad, laseb tema endalle kõiksugu väliste kunstükitsemistega tehnilise osavuse ette tüssata. Olen kindel, et meie kirjanduslikugi publiku valdav enamik ei tea, mis vahe on trohhäuse ja jambi vahel. Sest koolides, kus ta oma hariduse saand, õpetetakse niisuguseid asju õige pealiskaudselt ja lodevasti. Sellele meie praeguselle kirjanduslikule publikule võib modernistlik poeet suurima südamerahu ja hoolimattusega pakkuda tehniliselt kõige vigasemaid ja lohakamaid luuletusi; publik neid vigu ei näe. Tema ka, mis luuletehnikasse puutub, ei oska kümneni lugeda. Koguni vastupidi, ta peab kõike seda uueks tehniliseks peenuseks ja modernsuseks ja hakkab niisuguse luule ees tundma veel seda suuremat aukartust. See on muidugi ainult siis, kui luuletaja on kuidagi osand enda ümber teatava prestiiži luua. Siis ei julge arvustajadki tema luules niisuguseid nähtusi maha teha, sest nemadki, selle

1) Nii R. Roht Visnapuu „Höbedaste kuljuste“ arvustuses (Päeva-leht a. 1921, nr. 83), kus ta sisulise külje suhtes on eitaval seisukohal, ometi toonitab nende luuletuste tehnilist meisterlikkust. Samuti ka H. Raupsepp, kes koguni ütleb (Vaba Maa a. 1921, nr. 35): „Meie moodne lüürika on oma „massilises arenemises“ kolme viimase aasta jooksul jõudnud teatava artistilise täiuseni, vormi tehniliste võitudeni (minu harvend.), millest tal lähematel aastatel vaevalt on võimalik kõrgemat pakkuda.“ Kui meie modernistlikkude luuletajate sennine värsitehnika on H. Raudsepa meelest „artistiline täius“ ja ta arvab, et „lähemal aastail“ sellest kaugemale ei jõua, siis ennustab meie vaimurikkam arvustaja eesti luulele küll halba lähemat tulevikku: see ei jõua omast värsitehnika lohakusest, lodevusest ja vigade tegemisest järelkult mitte nii pea välja.

prestiiži mõju all olles, on kalduvad lohakust uueks peenuks pidama. Üldse aga publik ei pane tähele ega maitse luuletuste tehnilist külge, eriti rütmi; talle on tähtis peaaegu ainult stiililis-sisuline külg.

Seepärast enne ei parane meie luuletuste tehnika, kui arvustajate ja publiku sellekohane haridus ja arusaamine on tõusnud, nii et nad juba oskavad ses suhtes luuletajaile sõrmede peale vaadata. Siis luuletajad, kes tahavad tehnika meistrid olla ja seks ka peetud saada, on sunnit palju tõsisemalt ja hoopis teisiti töötama, endid pingutama, endid harjutama ja vaeva nägema, et oma luuletusile anda tõsine tehniline täielisus, korrektsus ja peenus. Kui kord tahate kirjutada seotud kõnet, värsifitseerit kirjan dust, siis alistuge ka selle nõudeile ja püüdke ses olla täieline. Kui see teile liig raske, siis ärge luuletage. Kui te ei või kirjutamata olla, kirjutage proosat.

Kõik see, mis ülemal-olevas luulevormi kohta esiteti, võiks mõningais vahest mulje tekitada, nagu tahetaks luuletamine suruda liig kitsaste ja pedantlikkude raamide vahele. Öeldakse: kuhu jääb siis kuulus luule vaba lend, hoog ja spontaansus? Kas ei tule niisuguste reeglite järele täpipealselt kirjutet luule liig kuiv, tuim, akadeemiline?

Seda karta ei ole. Õigupoolest see ripub luuletajaist. Võib juhtuda, et mõningaisse luuletajaisse nii mõjuks alistumine värsifikatsiooni halastamata reeglitele. See aga sünnib vaid siis, kui luuletaja on tehniliselt nõrk. Andekat ja tehniliselt üleolevat luuletajat see ei vähematki takistaks avaldamast oma luulelendu ja spontaansust. Sest värsifikatsioon on iseasi ja luule sisu ning stiil teine. Kuna värsifikatsioon on seotud kõiksugu ettemäärat reeglitega, võib sisu ja stiil seejuures olla täiesti spontaanne, isiklik, täis hoogu ja värskust. Veel enam: vormi reeglipärasus — kindel rütm ja riim — ongi see, mis, nagu ülemal juba seletet, stiililis-sisuliselegi küljele annab isesuguse ilu ja mõju. Halvule, tehnikas nõrgule luuletajaile on vormiline külg takistuseks, raskuseks, konarlikuks tegijaks, häile, tehnikas osavaile annab ta lisa-abinõu stiili ja sisu ilu ning mõju tõstmiseks, mis külgede vaatluselle nüüd asume.

(Järgneb.)

J. Aavik.

„E. Kirj.“ 9. nr-is on J. Aaviku kirjutusse paar halba trükiviga jäänud, mis parandada palutakse: 290. lk. 11. rida alt on trükitud Czarda, peab aga olema: Garda, 291. lk. 7. r. ülevalt on tr. värsisekreetiku, peab olema värsiteoreetiku ja 291. lk. 11. rida alt peab olema Ephraïm (pro Ephraïn). „E. Kirj.“ toim.

Mõned sõnaseletused.

1. Eesti puul, -a.

Põhja-Eesti murdealal *lehmik-mullika*, Lõuna-Eestis aga *õhva*, *õhvakõsõ* nime all tuntud noort, veel mitte piimaandvat lehma kutsutakse Läänemaal (Vigalas, Kullam., Märjam., Ridalas, Lääne-Nigulas), läänepoolsel Harjumaal (Ristil, H.-Madises, Hageris) ja paiguti Põhja-Pärnumaal (Mihklis): *puul*, om. *puula*. Sellest alast lääne, lõuna ja ida pool (s. o. saartel, Kesk-Pärnumaal, Ida-Harjumaal ja mujal maakondades) on nimetus *puul* täiesti tundmata. Vanemates sõnastikkudes on sõna registreeritud juba GÖSEKENII (1660): *Junge Kuh* / (juvenca) *puhl* / *shha*, A. THOR-HELLEI (1732): *puul* die junge Kuh ja HUPELII 1780. a. trükis *puul*, o [i], die junge Kuh. *pulokenne* Diminut. r. [= d. revalsche Dialekt], 1818. a. trükis aga: *pulakenne* junge Kuh. H. [= Harrien, d. harrische Dialekt], *puul*, a od. o, junge Kuh. H. Ka WIEDEMANNII: *puul* G. puula, puulu, dimin. *puulakene* G. puulakeze, *puulukene* G. puulukeze junge Kuh. Sõna esinemise ala ei ole nimetatud. — Vanemas vaimulikus kirjanduses, kus loodepoolsete murrete mõju keele peale õige märgatav, leiame vahel tähendatud veisenimetuse, nimelt Piiblis (1739. a. trükk): „*Sui teie ei olleß mo pulaga õnnud...*“ (Kohtum. r. 14, 18), „*üks mees saab ellus hoidnud õhhe pula ja üks lammas*“ (Jessaia r. 7, 21). Niisama Piibli uuemis trükkides.

Sõna *puul* näib esinevat üksnes Eesti keeles (sealgi võrdlemisi kitsal alal). Lähemates ega kaugemates sugukeeltes ei leidu sellele aga (käepärast olevate andmete järele) mingit vastet.

Oleksime ehk õigustatud sõna *puul* laenuks arvama, on ju suurem osa meie koduloomade nimetustest võõrsilt pärit, näit. Balti keeltest: *jäär*, *oinas*, *kult*, *vuhl* (Kuu-salus) ehk *vohl* (WIED). ‘Zickel, kitsetall’, *härg* (?), *lauk*, *õhv*, *taru* ehk *tarv* ‘ein Ochsenname’ (WIED.) ja Germani keeltest: *lammas*, *pahr* (või Leedust?), *vissi* (?), *koss* ehk *kossu* (E. Kirj. a. 1921, lhk. 180). Ja õige tõenäoliku lähtekuju leiamegi Germani keelkonnast: Gooti *fula* (Rootsi ja Norra *fole*, muin.-skand. *foli*),¹⁾ kus algkeele *f* oleks eestikeeles substitueeritud *p*-ga, vrd. näit. Eesti *peied*, *peie* ja muin.-isl. *feigr* (Germ. **faiyjaz*), Eesti *põld* ja muin.-üla-s. *fěld* jne. Mis aga Gooti sõna tähendusse ‘Füllen,

1) Samast sõnaperest on ka Ladina *pullus* ja Prants. *poulain*.

Fohlen' (=varss, sälg) puutub, siis ei peaks semantiline muutus 'hobusevarss' > 'noor lehm, lehmik-mullikas' nii-väga võõrastav olemagi, kui võrrelda nimelt: Põhja-Eesti *sõn'n* 'pull' (Soome *sonni* 'pull') — Lõuna-Eesti (Helme, Põlva, Rāpina) *sõn'n*, 'jäär' — Setu *sõn'n*, 'täkk, täkutvarss' (WIED.: 'Hengstfüllen'); Eesti *lehm* ja Mordva *l'šm'e* 'hobune'; Eesti *õhv* < Leedu *eschva* 'täkk' (vrd. H. OJANSUU, Virittäjä, 1908, 34), Eesti *hārg* < (?) Leedu *žirgas*, 'hobune', Lapi *alddo* 'emapõder' ja Mordva *āldā* 'māra' (WIKLUND).

Seega oleks meil seniste *lammas, pahr* 'kult', *vissi* ja *koss(u)* kõrval veel viies kodulooma nimetus, mis Germani keeltest laenatud.

Järeilmärkus. Kui ülemalolev artikkel juba kirjutatud oli, leidsin, et nimetatud laenu võimalust on juba J. LÕO Eesti Kirjanduses 1911, lhk. 83 oletanud ning lühidalt, ilma lähemate põhjendusteta, käsitlenud.

2. Eesti *tubli*.

Sõna *tubli* 'brav, tüchtig, rechtschaffen, gut, stark, kräftig' (WIED.) ja selle tuletised *tublidus*, *tubлиндama*, *tublinema*, *tublisti* (-ste) näib Eestis, teiste sugukeeltega võrreldes, täiesti isoleeritult esinevat. Meil on nimetatud tüvi siiski tuntud kõigis murdeis. Hõlpsalt pakub siin end võimalus võrrelda sõna *tubli* Vene sõnaga: доблий, стар. 'храбрый, доблестный,' др[евне русск.] добль 'искусный; храбрый, благородный, сс [= муш.-сл.] ДОБЛЬ (vrdl. А. Преображенский, Этимологический словарь русского языка). Niihästi tähendusline kui ka häälikuline külg ei tee sõnade ühendusele raskusi. Sõna on vist laenatud Eesti keelde kujul **tobli*, kus hiljem sündinud on muutus o > u, nagu see uuemais laensõnus harilik, vrd. Setu-Võru *ugurits* (< огурецъ), rahvakeeles laialt esinev *musku* 'Moskwa', *kunturul'l* 'kontroll; kontroll-assistent', *kumpass* 'kompas', *kuntrat*, (Lääne-Nigula) *kumessar* 'komissar', *muldel* jne.

3. Eesti *põõnus*, *põõmuss*, *põõhluss* jne.

Kui karjasmaal sööval loomal pea esimese jala külge köidetakse, et kiiret jooksu ja üle aia hüppamist takistada, öeldakse Läänemaal (Kullam., Märjam., Vigala, Velise): *oho(ne) on pea* (*peä*)-*põõnoses* (*põõnosses*), *obone* (*ārg*, *lehm*) *pannasse peapõõnos(s)esse* 'pea-kammitsasse, viil-k'. Esialgsel vaatlusel tahaks kui arvata, et siin tegu on *põõn* sõna tuletisega. Pisut kirde poole, nim. Harjumaale liikudes kuuleme juba Kosel: *pea-paenukses* (Ojasuu, Triigi,

Alavere) ja *pea-paenuses* (Uuemõisa). Siin oletaks juba tüve *paina-*. Kui siit alalt silma kaugemale edela poole (Saaremaale) ehk äärmisse kirde (Alutaha) pöördä, ei leia me tähendatud mõiste jaoks sarnanevat sõna (Ansekülast, Karjast; Jõhvist) mitte. Selle asemel öeldakse paiguti (Ansekülas): *obu pannakse jaluksi*. Kuid Eesti keeleala teises äärmises kuras, Setus (Petseri vald, Obenitsa küla), esineb siiski sõnakuju, mis eelmist pisut meelde tuletab: *hopõn om pää-põõhlussõh*. Sõna algkuju ei selgu meile siiski veel, kuigi oleme ürgallikale märksa ligemale jõudnud. Tartu-Maarja kihelkonnast (Vorbuse vald) leiame jällegi sõnakuju, mis ennemini eksitada kui selgusele viia võiks: *obene om pää-põrmussen*. Kuid sama kihelkonna Vasula ja Vesneri valdades kuuleme juba: *pää-põllussen*. Niisama Rāpinas: *pää-põllussõh*, illat. *pää-põllussõ*. Vrd. ka WIEDEMANNI: *põõnus* (W = Läänemaa) = *põlu*, *põluski* (S, F = Lõuna - Pärnu - ja Lõuna-Viljandimaa) (põõlus): „hobuse (härja) pea-põlusse panema“, „hobune on põlus“. Alles Helme kihelkonnas (niisamati võimalikult ka mujal) leiame kuju, mis meile sõna etümologia avab: *obene om pää-põlvitsen*. Nüüd võiks veel ainult põhimõttelise tähtsusega küsimus kerkida, kas on Helme kih. see keskkoh (ehk vähemalt osa sellest keskkohast), kus tähendatud tuletis on kujunenud ja sealt mujale Eesti (laenamise teel) laiali lagunenud ning sõna siis laenajate suus hiljem järk-järgult moondunud, — või on ehk omal ajal üle terve meie keeleala tarvitusel olnud ütlus: **pea-põlvikses(sa)*, **pää põlvitsõhn*, mis enam-vähem alal on hoidunud oma algkujus muu seas Helmes, harilikult Eestis aga kuni tundmatuseni moondunud.

Olgu kuidas tahes, ülemal käsitletud juhü näitab meile kujukalt, et niipea kui teatava sõna etümoloogiline selgus kõneleja teadvuses tumenema, hämarduma hakkab, nii põikab sõna oma harilikult foneetilise arenemise teelt kõrvale ja talle avanevad rohked võimalused kiirele ja hüppelisele muutumisele, mida pahatihti õige raske on jälgida. Käesoleval korral on meil umbes arenemine: *põlvikse- ...põllukse- ...põllusse-*, mis edasi mitmed teed on kujunenud: ... > *põõlussõ- ...põõhlussõ ja põõlusse- ...põõnusse- ...põõnuse-* ning ...*põõnukse- ...paenukse- ...pae-nuse-* jne.

4. Eesti maisel, maidel jne.

Teatava sõna eri murdeliste kujude geografiline jälgimine, nagu eelmiselgi juhüsel, annab meile sama hõlpsalt

vastuse sõna algupära kohta ning valgustab sõnade mitte-häälikseaduslikku muutumist, kui Väike-Maarjas esinevat sõna *maisel*, om. *maisli*, 'kella perpendikkel, tiks' vaatleme (lõuna ja lääne pool, nim. Simunas ja Amblas, tundmata). Põhja pool, Kadrina kihelkonnas kuuleme samati, kuid võrdlemisi harva: *maisel*, selle kõrval aga harilikult *maidel*¹: *lūkka kella maidel käima*. Need kujud ei luba meid seni veel midagi sõna etümologia kohta otsustada. Kuid asi muutub märksa, kui rohkem ida poole, üle paari kihelkonna, nimelt Lüganusse nihkume. Siin kõneldakse juba kella *mainik*, Jõhvi kihelk. randadel (Valaste, Künnäpõhja) aga *maidnik*. Seega selge, et sõna meil Venest (маятникъ) laenatud, Eesti keelealal aga murre-murdelt niivõrd muutunud, et sõnaulatuse äärmistel rajadel juba raske on sidet arenemiskäigu viimase ja esimese lüli vahel leida (*maisel* < маятникъ). — Oleks igati loomulik, kui sellest sarnast kujunemiskäiku vahel ka vanemate laensõnade arenemise seletustel arvesse võetaks.

5. Eesti *tus't*.

'Peent jahutolmu veskites (põrandal, kivide vahel)' kutsutakse mõnes paigas jahu *tus't* (Ansekülas, Kärilas¹); Tüiril). Sõna on üles tähendatud juba HUPELII (1780): *tuft, i*, Staubmehl. r., samati WIEDEMANNII: *tus't* G. *tus'ti* Staubmehl. Sugukeeltest sellele vasteid ei näi leiduvat; neil leeb isegi puuduvat eriline nimetus sellel mõistel: Soomes *jauhon pöly*, Liivis (WIED.-SJÖGR.) *ama pienød joud*. Kahtlemata on Eesti *tus't* laenatud kas Skandinaaviast, vrd. Rootsi murdeline *dust* 'staub', uusnorra *dust* 'staub, stäubchen', muin.-skand. *dust* 'Staub', või keskalasaksa murretest, kus *dust* 'spreu, staub' (vrd. FALK & TORP, Norv.-dän. etymol. wrtb.).

A. Saareste.

Kaks eestikeelset mälestusmärki Tartu-Pärnu ülikoolist Rootsi valitsuse ajal.

A. R. Cederberg.

Vanades akadeemilistes õppenäidetes leidub üsna sagedasti mitmesuguseid õnnesoovikirju. Mida suurem oli

1) Kärilas esineb selle kõrval ka *mült*, om. *mülda* 'jahu tolmu kottide ümber', Karjas *jahu mölt* 'jahu tolmu' (puuduvad Wiedemannil).

selle tutvuskond, kes esitas oma teadusliku töö läbivaatamiseks, seda suurem harilikult oli ka raamatusse juurdelisatud õnnesoovikirjade arv. Neid ei kirjutatud tavaliselt mitte selles keeles, milles raamat oli kirjutatud, vaid väga sagedasti ka mõnes muus keeles, nagu heebrea, greeka, araabia, süürja keeles. See võhivõõraste, tundmata keeltega uhkustamine on nähtavasti selle põhjuseks, et meil Turu ülikoolist 17. aastasajast on mõned ladinakeelsed õppevaided, milles leidub soomekeelseid õnnesoovikirju.

Ka rootsiaegsest Tartu-Pärnu ülikoolist oleme leidnud paar väitekirja, kuhu autori sõbrad on kirjutanud oma õnnesoovid eesti keeli. Vanem neist on pärit aastast 1696 ja leidub see Heinrich Christianus Wageneri¹⁾ väitekirjas *Dissertatio philosophica de trinitate Platonis et Platoniorum* (Praeses Prof. Michael Dau. Dorpate 1696. 4°). Selle kirjutaja oli Matthias Lemcken, siis alles veel üliõpilane²⁾. Raamatusse on liidetud kolm muud õnnesoovi, nimelt ladina-, rootsi- ja lätikeelsed³⁾.

1) Heinrich Christ. Wagener, pärit Saksamaalt, Trebenzist (Hallest). Sai fil. kandidaadiks Tartu ülikoolis 1696. a. Ronnenbergi õpetaja Lätimaal 1700. a. Suri katku kätte a. 1710. Tema kirjeldused venelaste rüüstamisest ja hävitamisest Lõuna-Liivimaal a. 1703 ja 1708 on tähelepanemiseväärilised. — Vrdl. C. E. Napier'sky, Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland, III (Mitau 1851).

2) Matthias Lemcken oli sünd. Rootsimaal Smolannis. Sai Tartus üliõpilaseks 1693. a. Abiõpetaja Rõngus 1700. a., õpetaja Adselis Lätimaal 1704. a. Vangistati 1705 venelaste poolt ja saadeti Tartu, kus ta ainult õpetaja Marcus Schützi abiga vabaks sai. A. 1706 mainitakse teda Jaani kiriku õpetajana Tartus. Suri 1707. a. — Vrdl. Napier'sky, Beiträge III.; Th. Beise, Beitrag zur Geschichte der zweiten schwedisch-livländischen Universität.

3) Lätikeelse luuletuse tekst on järgmine :

Man man ir Deews in gan, drohsch Paggans ne war sazziht
io tä tas Garringsch truhxst, kas ta mehds sirdis schlazziht.
Ka mutte pahri ruhkst, in gahschahs Deewu teikt,
Kas Trihs eeksch waahrdeem ir, kas dsihwoht ne war beikt
BrahI tew ir Deews in gan, Tu turri schadu Schwarru,
Kas pascham Platonam wehl pahri staw ar Warru.
Reds stipprais Akmintinosch kas wishaks Mallohs miht
Tas Mutteh sium skils tohs Prettineekus dsiht.
Pats stipprais Dsimtu Kungs tohs Schwinun Skohlas krahjas
Eesahkoht in ar beikt ta scheitan ka jau Mahjaks
Tas buhs Taws Algs in Gohds, Tas pusckos : sahhI man
BrahI ? war es wehlet wehl, kad Tew ir Deews in gan.

M. W.

Teine pikem õnnesoovi-luuletus leidub Johannes Elias Pastelbergi¹⁾ väitekirjas „Dissertatio philosophica Philosophum Christianum brevissime delineans“ (Praeses Prof. Erich Holstenius., Pernaviae 1709, 4°). Kirjutaja oli Räpina kirikuõpetaja, magister Johannes Örn²⁾.

Kõne all olevatel luuletustel pole mingisugust iseäralikku luuleväärtust, aga kui keelelistel mälestusmärkidel võib neil mõnesugune tähtsus olla. On huvitav, et mõlemate õnnesoovi-luuletuste autorid rahvuse poolest rootslased on.

I.

Sa rühit Söbber nüüd se tarca Mäe poole
 Sää kün se Tarkus omm kumb Ilma pääl ei koole.
 Sa neüdat hendast hääst-se Pindi Mäe pääl
 Nink lebbi Tarkust ta: ja töstat omma hääl.
 Nüüd rõmuista hend Ebamest
 So Nimi ellab iggawest.

Sedda weidi kirjut omma melletusjes

Mathias Lemken.

II.

1. Moistus tulleb suhrer panna
 Tarkusel ta kiitus jäb,
 Tarkus, tä meil se woib anna,
 Mis meid igga õnsaks teeb
 Et meil on siin ilma päl,
 Rõhmo, nink ta ülleweil.
2. Et sa tedda olled hoidnud,
 Miuno wend, ni armsaste
 Se ga omma südda toidnud,
 Tedda piddand ausaste.
 Sijs se sull ej kahjo töeb,
 Waid sul surex aumux lëeb.

1) Joh. El. Pastelberg oli Pärnu praostkonna praosti, Viljandi õpetaja, magister Johann Wolfgang Pi poeg. Sel ajal, kui tema oma väitekirja kirjutas, oli ta õpetajaks Mustjalas Saaremaal (Pastor apud Mustelenses in Oesilia).

2) Johann O. pärit Uplandist (Rootsist), sünd. 1672, üliõpilane Tartus 1690, abiõpetaja Rāpinas 1696. a., sai magistriks Pärnu ülikoolis 1699. a., kirikuõpetaja Rāpinas arvatavasti 1701. a. Selle järele kui vene-lased hävitasid Rāpina kiriku, oli tema sõjaväe õpetajaks Nierothi rügemendis Pärnus. Halliste ja Karksi õpetaja 1711. a. Suri a. 1722. — Vrdl. Napier sky, Beiträge III; Recke-Napier sky, Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Estland und Kurland III (Mitau 1831).

3. Se teeb nüüd et sinno koenne
Meite jures kuhlud sahb.
Sest mea, tarkudel tehb oenne,
Mes ka moistus kasvatab.
Olle terve waiwa ehs
Ella kauni Rahwo sees.
4. Ikka on se olnud tõeda
Wanast ajast tõeste,
Et se nenda tulleb sõeda,
Et se aum jähb wiisiste.
Eel, kää Tarkust armastab,
Tõdda igge aumustab.
5. Erga Kara nüüd se waiwa
Mis se pähle tulleb sest
Waiwa jerral annab Taima.
Sumal, kää keik sõednud hõest
Ja sa saad so waiwa ehs,
Et sa olled Rõhmo sees
6. Bidda kui jä olled teinud,
Süddas Tarkust subreste
Jäto, kui sa olled keinud,
Dige tee pähl julgeste,
Eijs jä lõijat mes sa tahat
Nint ka palka kätte sahat.

Sedda on selle amwolituil Kerriko Jssandalle, ommat
Armsal Langolle, aumur, ruttoliste, siiski süddamest kiriotand
M. Johann Örn, Rääpine Kerriko Jssand.

Kas endine matusepaik?

Saunja külas, Jõeleftme kihelkonnas, on põldude keskel kõrgem seljak, mis Kaheristi mäe nime kannab. Nime on mägi sellest saanud, et seal vanemal ajal kaks risti on seisnud, üks suur kivirist, mille harude vahel isesugused poolümmargused toed on seisnud, ja teine tammepuust. Kivirist olnud veel aasta 70—80 eest üle seljaku käiva tee ääres näha.¹⁾

1) Risti kadumise põhjustest kõneleb praegune Kaheristi talu peremees Tõnu Haawel (üle 60 a. vana) järgmist:

Enne Saunja küla talude kruntidesse jagamist olnud Kaheristi väljal küla põllud. Rist seisnud Tiitsu põllu siilaku kohal. Tiitsu peremees Hinn õpetanud noort härğa oma põllul tuulise ilmaga. Tuul on

Ristide panemise üle kõneldakse Saunjas järgmist: Kord on sellel väljamäel kaks pulmarongi vastakuti juhtunud. Üks rong läinud Saunjast Kiidu, teine tulnud Kiiust Saunjasse. Vastakuti juhtumisel tõusnud pulmarongide vahel sõda, mis nii kaua kestnud, kui ühelt poolt peigmees, teiselt poolt pruut langenud. Elusse jäänud peigmees ja pruut pandud paari, aga tapetud paar maetud sinnasamasse maha ühes sõjariistadega, kuna haudadele ristid peale pandud. Mäge hakatud sest peale Kaheristi mäeks hüüdma.

Nii kõneleb rahvajutt ristidest ja mäe nimest.¹⁾ Kuid nähtavasti ei ole rahvajutt tekkinud mitte ilma põhjuseta. Siin näib peituvat asjaolusid, mille selgitamiseks ehk veel aega kulub.

Kaheristi mäel on mõnikümmend aastat tagasi suured kivikangrud olnud, mis peaaegu kogu väljamäe harja oma

risti aukudes vihistanud ja villistanud, mispärast härjad kartnud, ega pole vao lõpuni läinud. Hinn saanud vihaseks, võtnud maast suure kivi ja peksnud risti puruks. Tükid korjanud teine peremees (Väduoja Jaani isa) kokku ja toonud need Oobale, ühte Saunja talusse, kus jutustaja neid lapsepõlves näinud.

1) Olgu siin ka nimetatud, et lähedast, edelas olevat väljamäge hüütakse Üheristi väljaks (Taaveti juures). Mispärast, ei ole mul korda läinud kindlaks teha. Kõneldakse ühest ristist, mis seal seisnud.

alla võtnud. Kangrud olnud poolpikergused. All olnud õige suured kivid, peal aga vähemad, mis parajad ühele mehele tõsta. Seesuguseid kivikangruid on üle kümne olnud, mis ka Kaheristi talu kaardile on märgitud. Aja jooksul on praegune taluperemees kangrud ära lahutanud, kivid laiali vedanud ja kangrute aluse maa põlluks teinud. Ainult paar-kolm kangrut on veel jarel.

Kangrute alt on välja tulnud mitmesuguseid asju: üle 20 piigi, üks mõök, mitu oda ja veel teisi vikatitaolisi sõjariistu, mis 1887. a. ümber Jägala kooliõpetaja Redlich ja Saunja kooliõp. Ed. Allas oma kätte on võtnud muuseumisse toimetamiseks. Peale sõjariistade on välja tulnud veel mitmesuguseid vask-ilustusi: väikesi neljanurgelisi, pealt ringidega, aukudega ja ruuduga ilustatud plaadikesi, millest pikuti läbi käib kaks auku, umbes 0,5 sm läbi mõõta; plaadikeste läbimõõt on umbes 2—8 sm; peale nende tulnud välja hobuseraua taolisi preesa, hulk peenikesi, niisama ka umbes pliiatsi jämedusi spiraale, 2—3 kulinat, väikesed terad sees, otsast lahti olevaid võrusid, mis vist käerandme ümber käinud, ja hulk väikesi vaskpurukesi. Kõik need asjad olnud umbes 50—60 sm sügavuses maa sees, enamasti teest lõuna pool olevate kangrute all. Hõbeasju on vähe olnud, — leitud ainult üks hõberaha, umbes 20 kop. suurune, kand taga, ja üks hõbesõrmus. Kangrutest alamale, läänepoolsele veerule on tahetud kraav kaevata; selle juures on tulnud välja umbes 60—70 sm sügavusest inimese luud. Käevarte ümber olnud käevõrud vaskplekist, umbes 2 sm laiad, pealt ilustatud ja augukestega tikitud. Kaelaluu ümber olnud keeratud traat paarist traadist, ühes otsas haak, teises vastus (silmus). Sügavamalt ja ka alamal veerul ei ole enam kaevamisi ette võetud, sellepärast ei ole enam ka inimese luud välja tulnud. Alguses on kangrute kohal kündes üht ja teist ilustust välja tulnud, kuid praegu ei tulevat enam midagi välja. Põllul võib aga praegugi tähele panna sinikaks põlenud paekivi-klibusid suuremal määral. Ka on mõnikord leitud väikesi killukesi, mis oleksid nagu savipottide tükid.

Mingisuguste varanduste peitumine Kaheristi mäel on juba vanemal ajal tuntud olnud, sest kohalikkude rahvajuttude järele olevat Kaheristi mäel raha-auk. Üsna tee lähedal, peaaegu mäe harjal, lõuna pool teed olnud lai lame kivi, mille all arvatud olevat raha-auk, mida kaitsevad halgjad (praegu seda kivi enam ei ole, sest ta on lõhutud püssirohuga tükkideks ja ära veetud). Üks ja teine

on leidnud midagi selle koha ümbrusest, mis muidugi kinnitas rahvajuttu.¹⁾

Ristid Kaheristi kärkal näitavad, et siin tegemist on kohaga, mida rahvas on tähtsaks pidanud. Kaheristi mäel olnud ristid kuuluvad vist nende ristide hulka, mis katoliiklased meie maal üles seadsid, enamasti ikka paganuse pühadele paikadele. Esivanemad, kes harjunud olid teatavas kohas ohverdama, ohverdasid hiljemini sinna püsti pandud risti juures edasi,²⁾ mis kummardusele ristiusu maigu andis. Arvatavasti oli Kaheristi mäel, kangrute ehituse järele otsustades, vist vana eestlaste matusepaik, kus rahvas tihti haudadel ohverdas. On matusepaiga oletus õige, siis kuulub see vanemate hulka, sest nende ridade kirjutajal on kaks ilustust (üks vaskprees ja kaelaehete lüli), mis Kaheristi mäelt leitud, mille prof. A. M. Tallgren arvab kuuluvat 9. aastasajasse peale Kristust.

Üleüldse on Saunja külas paganuse ajal nähtavasti tähtsaid ohverdamiskohti olnud. Selleks leiame veel praegugi jälgi. Tõnu talu põldudel (endises Saura külas) oleval kangrul on suur kivi, mille peal viis väikest ümmargust augukest, umbes niisama suured, kui jalakannaga pehmes maas keerates tekib. Neist aukudest on kaks veel selgesti

1) Olgu siin mõned rahvajutud, mis liiguvad Saunjas selle kohta.

1. Kaheristi mäel olnud raha-auk. Kiitu mehed tulnud kord Kaheristi mäele raha otsima ja leidnudki august sõelakere-täie vaske. Aga rahal, mis aku oli pandud, oli oma halgjas juures. Kui mehed raha kätte saanud, tulnud halgjas oma tagasi nõudma. See olnud musta kuke moodi. Igale pool, kus mehed käinud, hüpanud nende ees ikka must kukk ja kaulnud. Teised ei ole kedagi kuulnud ega näinud, aga raha-augu leidjatel ja riisujatel olnud alati halgjaga tegu. Viimaks tüdinud mehed kukest nii ära, et nad raha tagasi viinud. Siis kadunud ka kukk kohe.

Tõnu Haavel, üle 60 a. vana, Saunja Kaheristil.

2. Kord tulnud laupäeva õhtul Saunja küla oma mehed teolt, läinud Kaheristi mäelt läbi ja hakanud naljapärast raha-auku lahti kaevama. Innuri taat olnud talitaja ja keelanud meestele kaevamise ära. Kuid mehed pole esiti kuulnud ja kaevanud edasi. Halgjas tulnud juba välja. Nüüd on mehed talitaja käsul kaevamise seisu jätnud ja halgjas jooksnud punase hobusevarsa näol Kaheristi pauna, s. o. kase ja paju padrikusse, põldude vahel olevale rohumaale, kuhu praegune Kaheristi talu ehitatud.

Tõnu Haavel.

3. Kaheristi mäel olnud tee ääres raha-auk. Kiiu mehed tulnud sealt raha koukima ja võtnud juba varuks pikad pihlakased madjakad kaasa. Koukimisel tulnud halgjas, jänese moodi elajas, raha-august välja. Mehed hakanud teda madjakatega peksma ja halgjas pannud punuma. Mehed koukinud raha välja ja viinud sõelaga koju. Kui nad aga kodus raha hakanud vaatama, olnud sõelas ainult kase- ja haavalehed.

Tõnu Kotkas (üle 70 a.), Saunja Lepikul.

2) Vaata: Eesti Kirjandus 1919, lhk. 185.

näha, kuna kolmel ainult põhjad veel tunda. See on sellest tulnud, et kivil peaaegu iga aasta jaanituld tehakse (kivi on ligi 40 meetrit merepinnast ja kõrgem koht ümbruses), misläbi väikesed kivitükikesed lahti murenevad, tekitades kivile väikest nõgu, nii et umbes 3 meetri pikkune kivi sadula kujuline välja näeb. Kõikide andmete järele otsustades peab see endine ohvrikivi olema. Praegu ei ole kivil mingisugust nime, mis sinnapoole juhiks; teda nimetatakse lihtsalt Suureks Kiviks. Ümbrus on lage kärkapealne väli. Kivi läänepoolse otsa lähedal on suur nõgu; kust omal ajal vist kruusa võetud. Sammu 15—20 eemal on kangur väikese kiviga ja kidura pihlakaga. Eemal veel kolm suuremat kangrut tihedate kividega, mis pooleldi maa sees.

Vanemal ajal peab siin lähedal hiis olnud olema, võib olla, et just Tõnu välja kärkal. Peale ohvrikivi ja väikese pihlaka ei ole muid jälgi järele jäänud, kuid Suurest Kivist umbes veerand kilomeetrit edelasse on madal lodupealne, mis Hiiealuse nime kannab, kus praegu ilus sanglepa metsatukk kasvab. (Aastat 30 tagasi oli lodupealne, mis ühenduses Saura allikaga, väga tüma ja vesine, nüüd aga kraavitamiste tagajärjel võrdlemisi kõva maa.) Nimi Hiiealune laseb oletada endist hiit ja ohvripaika.

Selleks on ka veel muid andmeid. Daani hindamisraamat, *Liber Census Daniae*, 13. aastasajast, toob Jõe-lehtme kihelkonnas (in *Parochia Teelleth*) küla *Saunöy*, mille järel seisab märkus: „VIII. et monachi XVII.“ Seda tuleb vist niiviisi mõista, et *Saunöy* külale kuulus maad 8 atra, munkadele aga 17 atra. *Saunöy* on igatahes *Saunoja*, *Saunja*.¹⁾ Arvatavasti on *Saunjas* tähtsam ohverdamiskoht olnud, mis katoliiklastele ristiusu kuulutamise algul silma puutunud, mispärast nad siia kabeli või munkade elutsemispaiga on asutanud, andes neile ülespidamiseks 17 atra maad. Kus *Saunjas* munkade elukoht on olnud, ei ole võimalik rahvamälestuste ega kohanimede järele kindlaks teha. Tõnu Kotkas (üle 70 a. vana) kõneles, et tema oma isalt on kuulnud vanajuttu, nagu oleks Rummu mõisa väljal, *Katlavälja* kangrul olnud vanasti klooster; mõned rääkinud seda ka sealsamas lähedal oleva *Alisvälja* kangru kohta. Välimisi tõendusid seks ei ole praegu kummaski kohas mingisuguseid olemas; ainult mõlemad kangrud eralduvad järskude veergudega üleüldisest veerjast väljast.

1) Dr. J. Paucker, *Der Güterbesitz Ehstlands zur Zeit der Dänen-Herrschaft*, nach J. Langebecks und P. T. Suhms etc.

Ei ole võimatu, et Saunjas tõesti kuski on klooster olnud. Võib ka olla just ohvrikivi läheduses.¹⁾ Tõenäolikum näib aga olevat, et munkade elukoht Kaheristi mäel, endisel matusepaigal, oli, millest siis ka jäid järele alguses tähendatud ristid. Veel võiks olla üks kloostri koht Saunjas; see oleks Mikumardi talu väljal, praeguse baptistipalvemaja lähedal. Rahvajutu järele olevat seal üks sõjaegne matusepaik, mis õige võib olla, sest et sealt kaevates surnuluid on leitud. Ka teadis Joh. Ernesaks (talu omaniku poeg) jutustada, et seal väljal paarikümne aasta eest nagu neljakandilist hoone vundamenti on võidud tähele panna. Igatahes võib Liber Census Daniae märkuse järele tõendada, et Saunjas sel ajal, s. o. 1231. ja 1254. aasta vahel, munkadel liikumata varandust on olnud, mis ka sundis neid omale kindlamat elupaika asutama. Mis näol see oli, kas kloostrina või ajutise kabelina, selle kohta ei leidu kindlaid teateid, kuid arvatavasti olid Kaheristi mäel ristid nende püstitatud.

M. J. Eisen arvab,²⁾ et Saunjas Dünamünde mungad maa omanikud olid, kuid võib ka olla, et siin oli maad Ruma ehk Gudvalli kloostri, mille asukoht oli praeguse Kolga mõisa ümbruses ja mille omanduseks olid Hirvli, Sigula, Kahala, Kalamäe, Kullamäe, Uuri, Kolga (*Jrmari, Sicutol, Kaial, Kalameki, Kullava, Ueri, Holki*) ja mõned teised külad Kuusalu kihelkonnas.

Loodetavasti toovad sellekohased kaevamised ja uurimised suuremat selgust puudutatud küsimusse.

G. Vilberg.

1) Tõnu talu on küll Saura külas, niisama ka Hiiealune. Saura küla nimetus on nüüd kadumas, aga varemalt on ta igal pool tarvitusel olnud. *Liber Census Daniae's* on nimi *Sarnae* VI., mida G. M. Knüpffer (Paucker, Der Güterbesitz etc. lhk. 69) Sauraks (Saara on viga) peab, mis Rummu mõisa päralt. Mina arvan, et Sarnae Saurat ei tähenda, järgmistel põhjustel: Sarnae nimetatakse ühes Martae-kilae'ga (praegune Mardu), mis mõlemad ühe omaniku omandus (Thideric de Kiuael); Saunja küla on teise omaniku päralt (Richard generis Leonis, vist Leo de Reno), niisama ka Rummu mõis (Rung) ja ka Kaberla küla (Gabriel) teiste omanikkude päralt. Väike Saura küla jääks saarena teiste vahele. Sellevastu on Mardu juures Saage, praegune Saha, mis rohkem näib passivat. Oletame viimast, siis võib lugeda ohvrikivi asupaika Saunja külasse, sest enne talude kruntimõõtmist 1863. a. ümber langesid Saura ja Saunja küla peaaegu teineteisega kokku, kuna praegu enam nende kahe küla nimetuse vahel vahet ei tehta, vaid ainult Saunja küla tuntakse.

2) Daani hindamiseraamat, lhk. 71.

Eesti saadikute märgukiri Vene keiser Aleksander III-le 19. juunist 1881.¹⁾

Keiser Aleksander Esimene on Eesti talurahvast orjapaeladest lahti päästnud. Keiser Aleksander II. on hakatust teinud, et Eestlased tõiste riigialamatega õiguste poolest ühesarnaseks peaksiwad saama. Keisri Aleksander III. armust loodame, et tema seda õnnistatud hakatust lõpetab.

Sellep. julgeme Suure Keisri jalgade ette mõned soovimised maha panna, tähenduseks, missugused asjad meie lootusi veel takistawad.

I. Talukohtade päriseks ostmisest seaduse sundmusel.

Sellest ajast saadik, kuna Saksa rüütliid Balti maad omale ära wõitsiwad, on üks osa maad ikka talumaaks jäänud. Kui 60 aasta eest Balti talurahvast ilma maad andmata priiks lasti, langes kõik maa hoopis mõisnikkude kätte aga siiski tegi uus seaduse raamat wahet mõisa ja talumaa wahel (waata Balti kub. seadus III. jagu § 600). Sellest on selgeste küll näha, et Riigiisa walitsus talumaad rahwa kätte soovis jätta. Aga õnnetuseks jäi mõisnikkudele see õigus, maa renti oma tahtmist mööda määrata. Seda mööda wõib mõisnik veel ikka keelmata renti niisuguseks tõsta, et maa ometi tema kätte jääb.

Seesama lugu on talukohtade müümisega. Talupojal on seaduse järele küll luba, oma talukohta ära osta, aga mõisnik ei ole sunnitud müüma ja wõib nii suurt hinda küsida kui tahab.

Sellepärast on soovida, et mõisnikud sunnitud saaksiwad, talumaad riigivalitsuse taksi järele talurahwale müüa. Muidu ei ole ialgi loota, et Riigivalitsuse tahtmist mööda, talumaa täieste Eestlastele jääb ja Eestlased niipalju kui wõimalik aegamööda maaomanikkudeks saaksiwad, nagu seda Wene talupojad on, kes priiusega ühtlasi kohe maaomanikkudeks on saanud.

II. Talukohtade kauba - kontraktide uueste läbiwaatamiseks.

Maa kaubakontrahid mõisniku ja talupoja wahel ei tehta mitte igal korral seaduse järele. Mõne talukoha

1) Saadikute läkitamise mõtte isa on A. Grenzstein. Soovid on aga rohkem Jakobsoni ja tema partei omad, mispärast J. Hurt, ka saadik, neile alla ei kirjutanud. Gr. ise saatkonnas ei olnud.

peale kirjutatakse mõisamaa maksud kohuseks, ehk mõisnik jätab enesele veel mõned omaduse õigused järele, nõnda et siis sellel ühel kohal kaks omanikku on. Mõne koha pääle pannakse veel niisugused tööd pääle, et otsekohe teoorjust seatakse.

Sellep. peaksiwad kõik talumaa kontraktid Riigiwalitsuse poolest läbi saama waadatud ja kus tarwis õiendatud.

III. Kroonu ja maa maksude ja tegude ühtewiisi jautamisest niihästi mõisa kui talumaa pääle.

Tänini langeb suurem hulk kroonu ja maa maksusi ja tegusi talumaade, s. o. wäikeste põllumeeste pääle, ja suuremad, jõukamad põllumehed — mõisnikud, on neist priid. Näituseks on teede sillutamine täieste talumaade pääle pandud, ning igamees, kes põlluharimisest midagi teab, wõib arwata, mis suurt kahju kalli tööhinna poolest ja ajawiitusega wäikse põllumees selle läbi peab kandma.

Sellep. oleks õige, kui see kahjulik mõisamaade eestõigus saaks kaotatud ja nii mõisa kui talumaade suuruse ja hinna järele üks ühetasane aru nende nimetatud maksude ja tegude pärast tehtud.

IV. Talurahwa eestseisus.

Kõikide nende asjade poolest, mis ühtewiisi talu- ja muu seisuste rahwasse puutuwad, ei ole talurahwal mitte nagu tõistel seisustel eestseisjaid. Et juba suurema jau Wene kubermangudesse maakonna eestseisusi (земскія учреждения) seatud on, oleks soowida, et Eesti talurahwas ka neist Riigi seadustest osa saaksiwad, sell kombel, et Eestlaste eestseisus Sakslaste eestseisusega ühe wääriline oleks.

V. Rahwa koolidest.

Rahwakoolid peaksiwad Saksa mõisnikkude ja kirikuõpetajate walitsuse alt lahti saama, sest nii kaua kui seda ei ole sündinud, ei wõi ialgi loota, et säääl kasuliku ilmliku teaduste ja Wenekeele õppimise eest nii saaks hoolet kantud, nagu seda wäeteenistuseks ja täielikumaks harimiseks tarwis läheb, et inimene igalpool leiba wõib teenida. Ega mõisnikud ehk kirikuõpetajad ei ole sunnitud rahwast toitma, kes ei oska leiba teenida!

VI. Kiriku patronaadi-õigusest.

Patronaadi-õigus annab kirikuõpetaja walimise ena-
miste koguni Saksa mõisniku kätte. Kirikuõpetajad on
sellepärast mõisnikkude käes, peawad nendega ühes nõus
olema ja ennasõ mõisnikkude politikaasjade juurde pruu-
kida laskma, mis koguni kiriku ammetiga ühte ei sünni.

Sellep. peab patronaadi-õigus kaotatud saama ja
kihelkond oma priitahtmist mööda omale kirikuõpetaja
walima.

VII. Rahukohtudest, mis Balti kubermangudes nõuuks on wõetud.

Et küll seaduse järele, mis 28. mail mullu a. rahu-
kohtude sisseseadmiseks Liiwi-, Eesti- ja Kuuramaal wälja
anti, niihästi mõisnikud kui ka talupojad igaüks omalt
poolt wiis saadikut nimetawad, kes rahukohtumehi wali-
wad, siiski saawad mõisnikud seeläbi igal korral häälte-
paljuse enesele, et linna saadikud, kes nendega ühest
soost on, nendega ühes oma häält annawad.

Sellep. peaks, olgu ka esite hakatuseks, kohtude
ministrile õigust antama, et ta omalt poolt niihästi walitud
kandidaadid kui ka walitud rahukohtumehed ära kinnitab,
sell kombel, kuidas seda õhtupoolseis kubermangudes
sünnib, kus niisama segamine mitu rahwast elab, nagu
Balti kubermangudeski.

VIII. Õiguse mõistmise ja politsei kohtudest.

Kohtu ammetnikkude seadmine on muidu Riigiwalit-
suse õigus, aga meie Baltimaal on see õigus wanast
mõisnikkude kätte langenud ja tänini jäänud. Linnad
maha arwatud, annab see suur õigus mõisnikkudele täit
woli ja wõimust üle kõige maa, nõnda et ühtegi ülemal
nimetatud wiga ei wõi parandada, kunni mitte Riigiwalitsus
seda oma päris õigust jälle oma kätte tagasi ei wõta.

Sellep. on soowida, et oodatava uue õigusemõistmise
kohtute-seadusega ühtlasi ka politsei kohtud üleüldise riigi-
seadmise järele muudetud saaksiwad.

IX. Kohtu keelest.

Eestlased elawad kahes kubermangus, Eesti ja Põhja-
Liiwimaal, mille kohtudes mitu keelt pruugitakse: Wene-
Saksa, Eesti, ja Läti keelt ja pääle selle weel wanast pruu-
gitawaks jäänud Saksa kohtu keelt, poolest Ladina sõna-

dega segatud, mis Saksad isegi ei mõista, kes õiguse-
seadusi ei ole õppinud. Sellest võib arvata, kui raske
see Eestlastele on, kohut käia, liiategi Liiwimaa Eestlas-
tele, kui ta Riiga, oma kubermangu päälinna, peab minema,
kus keegi tema sõna ei mõista. Sest alam rahwas sää-
l on Lätlased ja muidu räägitakse Wene ja Saksa keelt.

Õiguse pärast peaks kohtu keel rahwakeel olema.
Sest maal oskavad Saksad kõik Eesti keelt, aga maarah-
was oskab arwa Saksa keelt. Et aga tulewal ajal kohtu
ametnikkusi oleks, kes Eesti keelt täieste mõistawad, oleks
soowida, et iga õiguseteaduse õppiija, kes Tartu suur-
koolist läbi on käinud, ka Eesti keele poolest läbi saaks
katsutud, kui ta enesele Eesti ehk Liiwimaal kohtu ametit
nõuab.

Wiimaks peame kahetsema, et wanad politilised sea-
deldused Sakslaste hääks Balti kubermangudes, kus maal
kaks pärisrahvast, Eestlased ja Lätlased, elawad, ei ole
seda maad mitte rahwaste järele kahte kubermangu jao-
tanud, missugusel lool Eestimaal peale Riigi keele weel
üksainus ametlik ehk kohtukeel, see on Eesti keel, oleks.

St. Peeterburis, 19. Juunil 1881.

C. R. Jakobson, talukoha omanik Pärnumaal.

M. Mitt, talukoha omanik Wõrumaal.

Peeter Sukk, talukoha omanik Tartumaal.

Kustav Kuusmann, talukoha omanik Harjumaal.

R. Jürmann, talukoha omanik Wiljandimaal.

Jüri Luha, talukoha rentnik Aaslawal Tartumaal.

M. Lõõtsmann, koolmeister Harjumaal.

P. Luiga, talukoha omanik Tartumaal.

Mihkel Elmik, maa rentnik Wõrumaal.

Narwast Johann Wilhelmsohn.

Dr. K. A. Hermann, redaktor Tartus.

Talukoha omanik Gustaw Hagedahl.

Thomas Jacobsohn — Stadtrath Reval.

Dr. Michael Weske.

Keel ja kiri.

Ehk ja või.

Juba Hurt katsus sidosõnade *ehk* ja *või* vahel vahet teha seda
viisi, et *ehk* jääks ainult ühetähendusliste sõnade lahutajaks, näit. pishänd

ehk puuk' (s. o. teise nimega 'puuk'), kuna *või* eritähedendusega sõnade vahel esineks, näit' 'On tarvis raha *või* muud abi'. Selle vahetegemise on ka Emakeele Selts, läbirääkimiste järele, vastu võtnud ja oma väljaannetes katsunud teostada, ja on näha, et ka Eesti Kirjanduses sama püüdu on märgata — olgu küll, et suur publikum ja isegi suured kirjamehed asja järele ei ole veel jõudnud mõelda. Seda vahet ei ole ju kõnekeeles, ta on kunstlik, kirjakeele peenemate tarviduste jaoks määratud, samuti nagu soome vastav vahetegemine *eli* ja *tai*, mida rahvakeel niisamuti ei tunne, mille vastu eksimine aga kirjakeeles juba aastakümneid jämedaks veaks loetakse ja lihtsalt sel põhjusel, et ta koolis grammatika reeglina on õpitud.

Asja meeldetuletamiseks andis seekord põhjust Eesti Kirjanduse 8. numbris ilmunud kirjutus '*Esindamine* ehk *edustamine*'? Siin on muidugi 'ehk' vale kohal (pro 'või') — tea, kuidas ta sinna saanud — ,sest et lause on küsiv. Selle vastu küll õieti juba esimeses lauses: '...on hakanud *edustamise* ehk *esitamise* tähenduses ilmuma uus kuju'.

L. K.

Edustus-vaidluse puhul.

Minu väike kirjutus Eesti Kirjanduse 8-s numbris, kus uut ,vertreten' sõna vastet *esindada* halvemaks pidasin kui sõna *edustada*, on lektor J. V. Veski hoiatuskirjutuse sealsamas tekitanud. Lubatagu sel puhul veel paar sõna.

Teoreetilised arutused sellest, kuidas kirjakeele teadlik edendamine ei tohiks "korrallikkuse vastaseid" kujusid luua, käivad ju ka *esindamise* kohta, mida ka Eesti Kirjandus on hakanud kultiveerima. Sest nagu tähendasin, on olemas *esineda*, ja selle vahekord *esindada* verbiga oleks seesama, mis vahekord *taganeda* — *taandada*, *paraneda* — *parandada*, *kahaneda*, — *kahandada*, *väheneda* — *vähendada*, *täieneda* — *täiendada*, *läheneda* — *lähendada* jne.; või võtame kõige lähema näituse: *edeneda* 'edasi jõuda' — *edendada* 'edasi viia' ja nõnda siis: *esineda* ette tulla' — *esindada* 'ette tuua', järjelikult sama, mis *esitada* verbi vana päristähendus.

Tõsi küll, peab ka vastuvaidleja tuletussuffiksi *ni* 'representeerida' verbi jaoks "vähepõhjendatavaks", kuid mis ta peale selle räägib transitiiv- ja intransitiivverbide vahekorrast, jääb mulle tumedaks; ei ole ju 'esituma' miski transitiiv¹⁾ verb, vaid intransitiivne, nii nagu enam-vähem üheväärlised suffiks (-*d*)u ja *-ne*- enamasti intransitiivsed (sagedasti refleksiivsed) on (vrd. *esineda* kõrval *esinduda*, *selgneda* — *selguda*, *selgida*, *lahkneda* — *lahkuda* jts.; isegi *taganeda* ja *taanduda* on tähenduse poolest õieti üheväärlised, olgugi, et keelemajandus katsub niisuguseid ühtesattuvusi võimalust mööda ka tähendusliselt lahutada).

1) Trükiveana on kõnealuses märkuses (lk. 255, 12. rida alt) „intransitiivi“ asemel eksiviisil „transitiiv“ juhtunud. „E. K.“ toim.

"Rahvakeelega" hoiatamine *edustuse* puhul ei ole kohane, sest rahvakeelest ei tunne isegi Wiedemanni sõnaraamat niisugust sõna milleski tähenduses. Ja kui murdeis võiks *edustamisel* miski 'edendamise' tähendus juhuslikult olla või keegi võiks sõna niiviisi mõista, siis on sel asjalool kirjakeele kohta üsna väikene tähendus, sest kirjakeel rahvakeelele võõraste mõistetega ja sõnadega tuleb igapähele palju raskemate vahedega ära õppida, ja *edustamine* on vaevalt raskem oma kirjakeelses tähenduses kätte õppida kui praegune *esitamine* kahes tähenduses. Ja miks ei ole ka *eestamise* soovitajad "rahvakeele" areopaagi kartnud, sest sõnal on seni ainult üks tähendus tuttav: 'einjochen, anjochen, anschirren'?

Ka *eestamise* vastu ei võiks, 'representeerimise' tähenduses, midagi olla (olen omalt kord katsunud koguni soovitada, vt. Arvustavad märkused keeleuuenendusuete puhul, lk. 75), kui tal ainult väiksematki lootust oleks läbi tungida. Need eeldused on palju suuremad *edustada* sõnal, sest tal on ikkagi teatavad traditsioonid, milledest mitmed parematest keeletarvitajatest näikse lugu pidavat. Ettepanud *esindamisel* oleks ainult see kasu, et ta *esitamisele* häälikuliselt lähedal seisaks, ja et ta 'massidele', kes harjunud on 'Eesti esitajatest', 'väljamaa esitusest' jne. visalt kinni hoidma ja kellel *edustamise* vastu vahest teatud eelarvamised on, kergemini ligi saaks. Aga see puudus, et ta alles ettepanek on, nagu *eestamine* ei. Üks või teine, kui aga lahti pääseksime kahemõttelisest *esitamise* tarvitamisest, mis vähemalt Eesti ajakirjandust juba küllalt kaua on labastanud.¹⁾

Lauri Kettunen.

Toimetusele saadetud kirjandus.

- Karl Evald: Kahejalgne. Teine trükk. Piltidega. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 67 lhk. Hind 60 mrk.
- Nõia koobas. Prantsuse keelest F. Drewerk. Piltidega. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 54 lhk. Hind 35 mrk.
- Loomade elu. R. Werner, O. Verbeck, professor Escherich ja P. P. Winkler. 2. trükk. Piltidega. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 39 lhk. Hind 25 mrk.

1) Parajasti märkan („Postimehes“ nr. 249), et Riigikogu on viimaks oma esitamistega kimpu jäänud ja leidnud tarvilikuks ütelda: „... ajutine pensioni seadus — rahaasjanduse komisjoni *esitis*, töökaitsekomisjoni *esitis* jne. Saagu parem *edustus* oma õigused ka Riigikogus kätte, siis ei ole tarvis *esitust* hakata moonutama, liiatigi, et lõpp-tis peaks parem tegemise vahendit kui ta saadust tähendama (*hapatis, hautis, ergutis*). Ajalehed aga ei karda kimpu jäämist, sest näit. samast „Postimehe“ numbrist loeme, kuidas Wirth Berliinis oma kabinetit *esitab* (riigipäevale ta liikmed *esitab*), prof. Tallgren aga Tallinna koosolekul Eesti Rahva Muuseumi niisama *esitab* (pro *edustab*).

- Küüraka imelikud juhtumised. Kalamees ja vaim. Jutustused 1001 ööst. Piltidega. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 36 lhk. Hind 25 mrk.
- Erika Jõgi: Valitud lastejutud. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 48 lhk. Hind 30 mrk.
- Nervenvibrierungen im Tintengewande. Futuro-kubisches von Axel Kallas. Zeichnungen von Gori. Verlag der Graphischen Gesellschaft „Kiri“ 1920. 56 lhk. Hind 60 mrk.
- Sirvilauad. Eesti rahva tähtsaamat 1921. Kakskümnesviies aastakäik. Eesti Üliõpilaste Seltsi väljaanne. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1920. 48+80 lhk.
- O. Luts: Soo. Novell. Kirjutatud on. Teine trükk. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1920. 170 lhk.
- O. Luts: Kevade I. Pildikesed koolipõlvest. Kolmas trükk Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1920. 142 lhk.
- G. E. Luiga: Die Agrarreform in Eesti. Ihr Werdegang und ihr Wesen. Helsingfors 1920, Mercators Tryckeri Aktiebolag. 64 lhk.
- A. V. Grube: Rooma vanem ajalugu. Tallinnas 1920, A. Keisermanni raamatukaupluse kirjastus. 80 lhk. Hind 50 mrk.
- Eesti prohvet Järve-Jaan. M. J. Eisen. Teine täiendatud trükk. Tallinnas 1921, A. Keisermanni raamatukaupluse kirjastus. 48 lhk. Hind 40 mrk.
- Herta Veiderman, Tallinna linna tütarlaste kommertskooli õpetaja: Väike arvaja. I õpeaasta. Joonistustega. Arvud 1—20. Täiskümnelised esimese saja piiris. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 81 lhk. Hind 75 mrk.
- Virittäjä. Kotikielen Seurap Aikakauslehti. Neljäskolmatta vuosikerta (1920). Helsinki 1920, Kirjapaino-osakeyhtiö Sana. 136+VIII lhk.
- J. Jõgever: Eesti keele grammatika. III aasta. „Odamehhe“ kirjastus — Tartus, 1920. 104 lhk. Hind 75 mrk.
- O. Luts: Inderlin. Reisivested. Kirjastus A. S. „Varrak“ Tallinnas, 1920. 46 lhk. Hind 30 mrk.
- АТЯЛ ЙУРРИ № 1. Журнал Симбирского Чувашского Литературного Кружка. Издание Чувашской Секции Симбирского Губернского Отдела Народного Образования. 32 lhk.
- Elise Kevend: Ilulugemine. Teine muudetud trükk. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 123 lhk. + A. Saaberk: Tegeliku Eesti foneetika alged. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas 1920. 44 lhk. Hind ühtekokku 90 mrk.
- Elise Kevend: Näitlemise kunsti teooria. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 46 lhk. Hind 35 mrk.

Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne

EESTI KIRJANDUS

jätkab tuleval (1922.) aastal — XVI aastakäiguna — oma ilmumist sennisel kujul, iga kuu kohta üks number.

Tellimisehind: 200 marka aastas.

„Eesti Kirjanduse“ sennistest aastakäikudest on veel tagavaral:

VII aastakäik	(1912)	—	hind 120 marka.
XIII	„ (1918/19)	—	„ 120 „
XIV	„ (1920)	—	„ 140 „

„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikud numbrid à 10—20 marka.

Samuti on ladus veel Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemaid aastakäikuseid (I—IV, VI—IX), müügihind à 50 mrk.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:

Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 m.

J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mrk.

Joh. Kunder: **Eesti vanemad laulikud.** Hind 20 mrk.

Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K.

Leetberg. I anne: hind 60 mrk., II anne: hind 110 m.

Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.**

Hind 35 mrk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuseladu ja asjaajamise büroo asub Tartus, Gildi tän. 8. Asjaajamise tunnid äripäeviti kella 9—3.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste a a d r e s s : Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Seltsi liikmemaksu suurus:

1919. aasta kohta 5 mrk.

1920. „ „ 25 „

1921. „ „ 50 „

Eluaegne (ühelikordne) liikmemaks 1000 marka.

Eesti Kirjanduse Selts.